

Universitätsbibliothek Wuppertal

Danielis Chamieri Delphinatis Panstratiæ Catholicæ, sive Controversiarvm De Religione Adversvs Pontificios Corpvs.

Tomis quatuor distributum. : cum indicibvs necessariis.

De Canone Fidei

Chamier, Daniel

Frankfurt, 1627

Liber undecimus, De canonis intellectu

Nutzungsrichtlinien Das dem PDF-Dokument zugrunde liegende Digitalisat kann unter Beachtung des Lizenz-/Rechtehinweises genutzt werden. Informationen zum Lizenz-/Rechtehinweis finden Sie in der Titelaufnahme unter dem untenstehenden URN.

Bei Nutzung des Digitalisats bitten wir um eine vollständige Quellenangabe, inklusive Nennung der Universitätsbibliothek Wuppertal als Quelle sowie einer Angabe des URN.

[urn:nbn:de:hbz:468-1-907](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:hbz:468-1-907)

XXV. Scilicet, tam facile homines abducuntur à terrenis ad cœlestia, à carnalibus ad spiritualia!

XXVI. Quanto aliter Dauid; Beatus (inquit) vir cuius in lege Domini voluntas, quique in ea meditatur dies ac noctes...

XXVII. Nullum tamen est periculum. Nam qui Scripturam & leget diligenter, & animo fideli, inueniet sibi necessitatem impositam edendi panis in sudore vultus sui...

os obsecramus per Dominum nostrum Iesum Christum, ut cum quiete operantes suo pane vescantur. Deinde quinto capite prioris ad Timotheum leget, Si quis suorum, & maxime domesticorum curam non habet, fidem negavit, & est infideli deterior.

XXVII. Superest arrogantia. Est enim (inquit) præsumptio insignis rudibus hominibus tractare velle ardua Scripturæ diuinæ mysteria...

XXVIII. Respondeo, nescire Sutores, quid sit arrogantia: negari autem eum esse huius criminis reum, qui difficilia inquirat, sed tantum qui, à quibus adhuc longe abest, ad ea se peruenisse putat.

FINIS LIBRI DECIMI.

LIBER VNDECIMVS,

De

CANONIS INTELECTV.

Caput Primum.

De Scripturis vertendis, Status Controversia.

E Scripturæ lectione hactenus. Eiusdem Intellectus, in verbis est, vel sententijs. De illis nunc, postea de istis: quia verba sententiarum signa sunt...

II. Verba, quibus à Spiritu Sancto concepti sunt & d. ti libri sacri, vel Hebræa sunt, vel Græca, illa pertinent ad Verus Testamentum, hæc ad Nouum.

Et vir q; quidem tantum ijs per se cognita, qui natura Hebræi olim erant, vel Græci, quemadmodum noar, Italica Italis, Germanica Germanis, Hispanica Hispanis, Gallica Gallis...

III. Sic nobis quæstio nascitur deinceps agitata de Translationib. Scripturæ Sacræ. Eiusq; duo sunt capita. Prius, an ius fasq; sit Scripturæ sacræ libros in quamlibet linguam vulgo cognitam, captuiq; plebis accommodatâ transferre.

IV. De primo cap. scripserunt iidem qui sunt enumerati in præced. Controversia. Porro Catholici vno verbo respondent, & posse, & debere totam Scripturam sanctam plebi communicari, eo idiomate quod ipsa intelligat: laudabilemque esse eorum operam, qui in id opus incumbunt.

V. At Papistæ aliter sentiunt: sed & ipsi inter se varie. Nam initio grauitate, & in vniuersum inuehebantur in omnes versiones vulgares, easq; seuerè damnabant. Petrus Sutor Carthusianus, vernaculam & matrem (sic enim appellat Bibliæ versionem non improbat tantum, sed etiam pollicetur ostensurum, esse ineptam, temerariam, periculosa.

garem, male mereri de fide Christiana. Ioannes Arboreus Theosophiæ lib. 8. c. 11. Hæresum (inquit) vna origo est, sacras literas in vulgarem linguam transferre. Alphonus de Castro, hoc nomine reges Hispaniæ valde laudat, quod vernaculas versiones prohibuissent.

VI. Deinceps vero inflexerunt se, & molliores facti, ipsam quidem versionem desierunt omnino funditusq; impugnare: sed vt tolerandam potius, quâ aut præcipiendam, aut diserte permittendam.

VII. Ex his duab. sententijs; prior sine dubio erat secundum carnem prudentior; quæ id, vnde sibi malum Papismus metuit, profusè vetare maluit, quâ laborare in cautelis excogitandis: cõsilio, si non honesto, certe securo, & minus molesto.

VIII. Sed, vt intelligamus harum sententiarum auctores, siue maui, hos duos Papistarum ordines, verbis potius quam re ipsa discrepare, obseruandû est, primo iisdem vtroq; argumentis vti; ab iisdem incommodis: quidni igitur censeamus in eundem finem conspirare?

IX. Et tamen Bellarminus, idemque Salmero putauit occasionem sibi luculentam præberi insurgendi in Martinum Chemnitium, quasi Papistæ calumniantem, quod prohiberent omnino vulgares translationes, qui tamen nihil dixit huiusmodi: nihil etiam, quod non vere potuerit.

X. Hæc Chemnitius libere & vere, vt debuit: quibus cum opponit Bellarminus regulam quartam Indicis librorum prohibitorum, nihil aliud quam

tantum eas linguas aliquando fuisse vulgares, sed etiam tum temporis, cum ijs commendata sunt oracula diuina.

XVIII. Sed a zam ordine defingulis. Hebraicam constat, primo fuisse cognitam plebi: quia cum præcepit Sacerdotib. Moyses, vt legerent populo leges, his verbis vtitur, Deuter. 31. *Leges verba legis huius, coram omni Israel, audientibus eis. Et in vnum omni populo congregato, tam viris quam mulieribus, parvulis, & aduenis, qui sunt intra portas tuas, vt audientes discant, & timeant Dominum Deum vestrum.* At non poterant, quicquam audiendo discere, nisi quæ audirent, intelligerent, id est, nisi eis cognita esset lingua.

XIX. Secundo, fuisse non tantum cognitam, sed etiam vulgarem, probatur tum ex ipso nomine: Nam quemadmodum lingua Latina ea est, quæ Latinis vulgaris est, vt Græca Græcis, Gallica Gallis, Hispanica Hispanis, & generaliter omnes linguæ denominantur ab ijs populis, apud quos in vsu sunt vulgari. Ita omnino confertaneum est, vt apud Hebræos, Hebraica fuerit vulgaris. Deinde ex dialectis. Nam Iudicum 12. Galaaditæ Ephraimitas sic diglossæbant. Dic ergo Sibboleth? At illi respondebant, Sibboleth. Tertio, ex nominum proprium etymologia & analogia. Vix n. vllum est, aut hominum, aut locorum, aut fluminum nomen, quod non sit pure Hebraicum, præter pauca vel Ægyptiaca, vel Babylonica, rerum non Iudaicarum. Et quidem pueris impositæ appellations, non à viris doctis, sed à mulierculis: nec id etiã tantum ex imitatione, vt hodie in omnibus linguis Christiani, Ioannem, & Iacobum, & Iosephum peregrina vocabula vlturpant, sed ex re præfenti plerumque: quo magis constat, ipsas mulierculas ita sciuisse Hebraice, vt quæ occurrerant, singula exprimere possent: atque etiam inde nomina variare, quod in linguis peregrinis vix audent docti. Sic Eua Genes. 4. non tantum sciuit Hebraice eloqui, *acquisiui hominem à Iehoua*, sed etiam ab acquisitione formauit nomen Cain. Et postea Seth, à reponendo: siue substituendo, quia substituebat ei Deus hunc pro occiso Abel. Infinita sunt huiusmodi exempla. Et post legem latam Samuel lib. 1. c. 1. Anna pariens filium nominat Samuel, eo quod à Domino postulasset eum.

XX. Est autem in contrarium ridicula sophisticatio, ex eo quod apud Nehemiam libri sancti legebantur distincte, & aperte ad intelligendum. Quasi vero nihil in legendo officiat, præter incognitum idioma. At qui ipsi etiam eruditi, nedum plebs vniuersa, vix capiunt, si quid perurbare legitur, & non distincte, aut concitacione linguæ celeritate. Sed nihil est necesse coniecturas fecerari. Constat enim textum loqui de explanatione locorum paulo difficultiorum. Lyranus. *Legit aperte, id est, intelligibiliter declarando ea quæ videbantur obscura.*

XXI. Irenæi autem nullius momenti autoritas est hac saltem in re. Quid enim ille aut scire potuit, aut solidum pronunciare qui adeo se prodit esse imperitum linguæ Sanctæ: eo ipso loco? Nam Mammon vox est mære Syriaca: vt annotauit ad hunc locum Feuardenius ex Hieronymo, Tertulliano, & Origene: nec significat cupidum, sed ipsas diuitias, siue vtilitatem. Mamuel vero quid est? aut cur adiunctiue dicitur? Explicet Oedipus.

XXII. De Græco, & Latino sermone pudet aliquid dicere. Vnde enim orationes ad populum, si non erant cognitæ? Vnde tot Epistolæ? vnde Poetarum versus in scenis recitantur? vulgo etiam decantati: Et si non fuit vulgaris Græca vnde idiomatica? Nam Attice scripsit Thucydides: Ionice Herodorus, Dorice Plato Timæum, alij aliter: quas dialectos videmus non tota essentia, sed duntaxat flexionum analogia differre. Rursus, vnde tot virorum, mulierum, vrbium, fluminum, arborum, lapidum, nomina? Nonne à vulgo? Imo vero, vnde tot in Grammatica anomalie? Nisi forte doctos, ita ludere quis velle putauerit, vt cum alibi omnia artificiose faciant, in solis linguis sibi ipsis dissimilimi fuerint?

XXIII. Rursus, vnde earum linguarum mutatio? Nam si Ennium, Virgilio conferamus, aut Plautum Terentio, aut vtrosque etiam posterioribus ad Apollinarem vsque: facile apparebit, non paucorum esse doctorum vsum illum, quem penes arbitrium & vis, & norma loquendi. Nam, cur potius intra annos tam paucos docti linguam immutassent, quam hodie tam multis intercedentibus seculis tam sollicitè reuocant? Nimirum, quia illi in medio versantes populi Latini, accommodabant se ad vsum præfentem: quomodo hodie nemo veterum scriptorum Gallicorum stylum imitatur. Non quod illi non eleganter, saltem non pure, sed quia hodie aliter loqui vsus est.

XXIV. Fateor tamen alium esse vulgarem, alium artificiosum sermonem, & vt Quintilianus loquebatur, alium Latinum, alium Grammaticum. At hæc distinctio, non linguas diuidit, sed tantum styli in eadem lingua diuersitatem notat, quæ omnibus linguis accidit. Aliter enim videas etiam hodie in Gallia, Italia, atq; alibi, rusticos inter se colloquentes, aliter honestos viros. Aliter inquam, non toto genere: quasi vulgus, exempli gratia, Hispanice loqueretur, honestiores vero Germanice, sed tantum secūdum maiorem, minoremve elegantiam: quod discrimen esto, si placet, inter Rufinum, & Hieronymum: vel maiorem minoremve eloquentiam: vt inter Hortensium & Ciceronem.

XXV. Non obstabat autem hæc diuersitas, quominus lingua ipsa communis & esset, & haberetur. Nam Quintilianus, cum Oratoris institutionem inchoaret ab ipsis cunis, ac prope de Grammatica: vult initium fieri à Græco sermone, *Quia* (inquit libri primi Institutionum capite primo) *Latinus, qui pluribus in vsu est, vel nobis nolentibus se perhibet.* Eth Grammaticum artificium recentius est, ac tum primum introductum, cum vel barbaræ nationes cogentur Latinam linguam addiscere, vel ipsa lingua cæcepit corrumpi. Indeque sunt illa omnia, quæ ex Codice Lizetus citat.

CAP. III.

An docenda sint lingua vulgari ea, quæ continentur in Scriptura.

I. Quæcunque prædicanda sunt linguis omnibus, vulgoque cognitæ, ea nihil prohibet, totidem linguis scribi. At quæcunque

continentur in Scriptura Sancta, ea prædicanda sunt omnibus linguis etiam vulgo cognitæ. Ergo quæcunque continentur in Scriptura, nihil prohibet scribi omnibus linguis vulgo cognitæ. Maior patet, quia neque verba, neque literæ propter se vlturpantur, sed tantum propter res quæ ijs significantur. Quare si res oporteat omnes sciri, certe earum signa non esse incognita oportet.

II. Minor probatur, cum præceptis, tum praxi. Præcepta hæc sunt, Matthæi decimo. *Quod dico vobis in tenebris, dicite in luce: & quod in aures auditis, prædicare supra domos: quibus verbis significatur libera & publica prædicatio, vt omnes exaudire possint. Auctor imperfecti, quod Chryostomo tribuitur. Quod auditis in secreto soli, prædicare coram omnibus, nulli abscondentes verbum, quasi qui stet supra tectum, & clamet.* Hieronymus. *Quod auditis in mysterio apertius prædicare: quod dicitis abscondite, publice loqui mini: quod viderudis in paruo Iudæa loco, in vniuersis vrbibus, & in toto mundo audacter dicit.*

III. Matth. 24. *Prædicabitur istud Euangelium regni in vniuersa terra: vt sit testimonio omnibus gentibus.* Marci 16. *Profecti in mundum vniuersum, prædicare Euangelium omni creaturæ.* Est autem prædicare, nihil aliud quam publice enunciare id quod omnium interest, vt sciatur, ac proinde intelligatur. Sed optimus interpret est Matth. c. 28. *Profecti docete omnes gentes, docentes eos seruare omnia quæ mandauit vobis.* Græce duo verba sunt *μαθητευσθητε*, & *διδασκεθητε*. Quid est *μαθητευσθητε*, Nimirum sic instruere, vt *οι μαθηται* solent instrui. Nunquam autem quisquam discipulum docuit, qui vsus sit lingua incognita. Imo eam vnam ob causam tantum temporis insumitur in docenda Grammatica; non tanquam per se ipsam aliquid eximium, sed quia necessaria sit discendis scientijs. Ergo, cum præcepit Christus Apostolis, vt omnes gentes docerent Euangelium, illud etiam voluit, vt lingua vterentur singulis gentibus commoda.

IV. Respondet exitus. Nam priusquam quicquam Apostoli prædicarent, distributum est eis donum linguarum: quo accepto, continue ad opus accinguntur: & cum conuenissent Hierosolyma viri ex omni natione eorum qui sub cælo sunt; audiuit eos vnusquisque propria sua lingua loquentes *μαλακία τῆς θείας*; Act. 2. Atque inde captata occasione Petrus omnia salutis mysteria discrete explicat, vt & sequenti capite, citatis non paucis testimonijs ex Veteri Testamento. Quibus auditis compuncti sunt adstantes: nimirum, quia liquido perceperant loquentis verba, verborumque mentem erant assequuti. Sic postea Stephanus, c. 7. Paulus 22. 23. 24. & 26. Deniq; nulla pars est Scripturæ, siue Veteris, siue Nouæ, quam non Christiano populo pro cõcionē Veteres Episcopi proposuerint, & explicarint. Constat igitur omnes argumenti partes.

V. Bellarminus maiorem impugnat: Si bona est consequentia à prædicatione ad Scripturam, cur Apostoli solum scripserunt Græce, cum prædicauerint tum multis linguis? Igitur verbum Dei recte prædicatur lingua vulgari, quia prædicatio explanationem continet, quam omnes facile capiunt: ac cum scribitur, nudum scribitur, nec ab omnibus capitur. Itaq; quemadmodum non licet sic argumētari, matres dant infantibus panem dissectum in particulas, vel etiam præmansum, possent igitur dare etiam integrum & solidum, nam est idem panis: ita non licet argumentari, ministratur populis Verbum Dei explicatum à Concionatore, igitur ministrari etiam debet sine explanatione, & lingua vulgari scriptum.

VI. Respondeo: Primo, tam Bellarminum, quam Baronium contendere, Apostolos non scripsisse tantum Græce, sed Mattheum Hebraice, vel Syriace, Marcum Latine. Et quanquam de Marco non videatur verum, tamen de Mattheo verisimile est, ex testimonio veterum. Contradicit ergo sibi Bellarminus, cum asserit, nulla alia quam Græca lingua Euangelium fuisse scriptum.

VII. Secundo: cum sic textitur argumentum: Si Apostoli non scripserunt multis linguis: Ergo non valet conclusio à prædicatione ad Euangelium: negatur consequentia. Non enim propterea diuersa ratio est rerum scriptarum, & viuæ voce prædicatarum. Quid tum autem, si non scripserunt varijs linguis, dum scripserint lingua cognita? Nam quemadmodum in prædicando ea vtebantur, quæ cognita ijs esset, quibus pro tempore & loco prædicabant: sic scribendo eam adhibuerunt, quam ij optime nossent, ad quos scribebant. Quare idem in scribendo obseruarunt, quod in prædicando, vt nos faciendum contendimus. Promouisset aliquid Bellarminus, si potuisset ostendere, aliquem ex Apostolis, qui, cum viuæ voce docens, vteretur idioma cognito, scribens vsus esset eo sermone, quem illi non nossent, in quorum vsum scribebat. Sed id nunquam ostendit.

VIII. Tertio, non semper prædicatio viuæ vocis continet explanationem. Nam & initio non possunt dici ea explicata, quæ tum primum proponerentur: & in ijs concionibus, quas descripsit Lucas, nuda proponuntur dogmata fidei: eaque ipsa de quibus hodie tanta contentio est, & cum tunc, tum deinceps sæpissime nude recitantur multa ex vtroque Testamento: & quidem multo concisius, quam scripta sunt, vt patet ex Concione Stephani non explicantis, sed percurrentis Testamenti Veteris historiam. Nam si singula explicarentur, nihil aliud essent Conciones, quam perpetuæ digressiones, cum necesse sit plerumque locos alios super alios congerere.

IX. Quarto, falsum est in Scriptura nude scribi omnia. Nam sæpissime, id est, quoties opus erat, auctores sacri exposuerunt ea ipsa quæ docerunt. Sic Paulus in Epistola ad Romanos, non nude proposuit, Hominem fide iustificari, sed fuisse tractauit multis capitibus, seriatim & solida dispersione tum *ἀποστολικῆς*, tum *κατοικητικῆς* confirmavit iustificationē gratuitam adue'sus merita operum: Et postea doctrinam de Prædeterminatione. In priore ad Corinthios, Eucharistiæ institutionem, vsum matrimonij & linguarum, resurrectionem carnis. Epistola ad Galatas, abrogationem Ceremoniarum Iudaicarum: ad Hebræos Sacerdotium Christi, & sic de reliquis.

X. Quinto, non est verum, nulla nude concepta proponenda esse Ecclesiæ. Nam Symbolum fidei multo nudius est conceptum, quam vlla pars Scripturæ sacræ: & tamen non tantum prouectionibus Christianis proponitur, sed etiam Catechumenis præscribitur. Et ipsa Scriptura, quam adeo nude scriptam Bellarminus putat, ex vsu Veteris Ecclesiæ propone-

ponebatur toti populo à lectoribus, eam ipsam ob causam instituitis, vt postea videbimus.

XI. Sexto non omnes fideles in plebe sunt infantes, vt nunquam cibo vtantur nisi p̄mamso. Imo vero ideo vocati sunt in Ecclesiam, vt adoleſcant, id est, iuxta Apostolum quarto ad Ephesios, vt euadamus omnes in vnitatem fidei, & agnitionis filij Dei, in virum perfectum, ad mensuram stature adulti Christi: vt ne simus amplius pueri, qui fluctuamus & circumferamur quouis vento doctrina: vnde idem Hebræos increpat, quod prima elementa non essent p̄tergressi. Quare si prouectiores debent ali cibo solido, & Scriptura est cibus solidus, ergo ipsi plebi prouectiores tradenda est Scriptura, quam legat. Et, quia non omnes in Ecclesia prouectiores tenentur linguis studere: necesse est Scripturam verti in quaslibet linguas plebi cognitās: alias detinebunt Pastores plebem suam semper in infantia, vt non veltatur nisi cibo p̄mamso, quod est absurdissimum.

CAP. V.

An Scriptura publice legenda ad instructionem plebis.

I. Si publice legenda est Scriptura in singulis Ecclesijs ad instructionem populi cognitās. At verum prius, ergo & posterius. Consequenter patet, quia nemo iustitiam potest lingua sibi prorsus incognita. Vnde Paulus prioris ad Corinthios 14. Si veniam ad vos linguis loquens, quid vos inuabō? Si incertum sonum tuba dederit, quis apparabitur ad bellum? Ita & vos nisi per linguam euos bene significauerim sermonem dederitis, quomodo intelligetis quod dicitur? eritis enim in aerem loquentes. Nisi sciero vim vocis, ero ei qui loquitur barbarus, & qui loquitur apud me barbarus. Chrysoſtomus, in eum locum, ὃ ἡ λέξις τῆς ἐπιστολῆς ἐστὶν ἡ ἐπισημειωμένη ὅτι ἡ ἀκροατικὴ ἀλλοτρίων ἐστὶν, καὶ ἡ ἀδύνατος ἐπιμαρτυρίας, ἃ δὲ ἐπιμαρτυρίας μόνον, ὅτι γὰρ τῶν ἰσχυρῶν μαρτυρίας ἀπὸ πᾶσιν ἐστὶν. Nisi aliquid dixerō, quod à vobis facile capi possit, perspicuumque esset: sed ostendit auero duntaxat me habere donum linguarum, nulla percepta utilitate discideris.

II. Antecedens autem probatur tum ex Scripturis ipsis, tum ex testimonijs antiquorum. Deuteronomij 31. Præcepit eis, dicens: Post septem annos anno remissionis in solennitate Tabernaculorum, conuenientibus cunctis ex Israel in conspectu Domini Dei tui in loco quem elegerit Dominus, leges verba legis huius coram omni Israel audientibus eis: & in unum omni populo congregato tā viris quam mulieribus, paruulis, & aduenis, qui sunt intra portas tuas: vt audietes discant, & timeant Dominum Deum vestrum, & custodiant, implentibus omnes sermones legis huius. Difertus locus: nam & præceptum continet, vt ne quis putet, rem esse mediā & ad aphoram, aut institutam bono hominum consilio ad inuicem: aut quid eiusmodi. Deinde lectio sancitur: & quidem, non in schola, non apud Scribas & Phariseos, a ioseph doctores, sed apud populum: eumque conſtantem ex viris, mulieribus, & paruulis, vt nequis exceptiones querat à sexu, vel ætate. Sed & conuentus significatur magnus: propterea enim annus septimus nominatur: quia tunc (inquit Lyranus) filij Israel liberi à debitis poterant melius ire ad templum in Hierusalem, & diligenter audire legem. Tertio additur finis lectionis: nimirum, vt qui audiunt omnes discant & custodiant legem: quasi diceret non posse legem custodiri ab ijs, à quibus ignoratur: itaque omnes Israelitas docendos esse: & vt doceantur, legendam ijs illam esse.

III. Respondet huic præcepto praxis. Libro secundo Regum, cum Helcias sacerdos librum legis inuentum Regi Iosue indicasset, cap. 23. ascendit Rex in templum Domini, & omnes viri Iuda, vniuersique qui habitabant in Hierusalem cum eo Sacerdotes, & Prophetae, & omnis populus à paruo vsque ad magnum, legit eis cunctis audientibus omnia verba libri fœderis, qui inuentus est in domo Domini. Hoc idem factum legitur ab Esdra & Nehemia post reditum populi è captiuitate, Nehem. 8. Congregatus est omnis populus quasi vir vnus ad plateam quæ est ante portam aquarum: & dixerunt Esdra scribe, vt afferret librum legis Moysi, quam præceperat Dominus Israeli: Attulit ergo Esdras sacerdos legem coram multitudine virorum & mulierum, cunctisque qui poterant intelligere, in die prima mensis septimi: & legit in eo aperte in platea, quæ erat a te portam aquarum de mane vsque ad mediam diem, in conspectu virorum & mulierum, & sapientium: & aures omnis populi erant erectæ ad librum. Cur his locis putamus tam diferto notatos magnos, & paruos, viros, & mulieres, & quidem sapiens, nisi vt ne quemquam excipiamus, sed omnibus potius communicandum dicamus ipsum Scripturarum textum?

IV. Hieremias 36. Et præcepit Hieremias Baruc dicens, Ego clausus sum, nec valeo ingredi domum Domini. Ingredere ergo tu, & lege de volumine in quo scripsisti eis ore meo verba Domini, audiente populo in domo Domini in die ieiunij: insuper & audiente vniuerso Iuda qui veniunt de civitatibus suis, lege eis. Similiter in libro Baruc, et si apocrypho, c. 1. Legit Baruc verba libri huius, ad aures Iechonia filij Ioachim regis Iuda, & ad aures vniuersi populi venientis ad librum, & ad aures potentium filiorum regum, & ad aures presbyterorum: & ad aures populi à minimo vsque ad maximum. Act. 13. & 15. dicitur Moses legi apud Iudeos singulis sabbathis.

V. In Nouo Testamento, Actor. 15. de Epistola scripta à Synodo Apostolorum, & tradita Paulo, Barnabæ, Iudæ, & Silæ. Illi ergo dimissi descendunt Antiochiam, & congregata multitudine tradiderunt Epistolam, quam cum legisset, gauisi super consolatione Ad Coloss. 4. Et sunt cum lecta fuerit apud vos epistola hac facite vt in Laodicenſium Ecclesia legatur: & ea quæ de Laodicea est, vt vobis legatur. Prioris ad Theſſal. 5. Adiuro vos per Dominum, vt legatur epistola hæc omnibus sanctis fratribus.

VI. Ab eo tempore illustris est Ecclesiæ Christianæ vsus. Origenes Homilia 15. in Iosue. Nisi bella ista carnalia figuram bellorum spiritualium gerent, nunquam opinor, Iudaicæ historiæ libri discipulis Christi, qui venientiam docere, legendi in Ecclesijs fuissent ab Apostolis traditi. Leo Romanus de passione Domini, sermone 19. Sacram, dilectissimi, Dominica passionis historiam, Euangelica, vt moris est, narratione accurſam, ita omnium

vestrum arbitror inhaſſe pectoribus, vt vnicuique audientium ipsi lectio quædam facta sit visio. Augustinus contra Cresconium libro 1. capite 9. Memnento Apostolicas Epistolas, non eis tantum scriptas, qui tempore illo quo scribebantur, audiebant, sed etiam nobis: non etiam ob aliud in Ecclesia recitantur. Casarius Arelatenſis homilia 20. Nemo dicat: Non possum aliquid de hoc quod in Ecclesia legitur, retinere. Sine dubio enim si velis poteris. Incipe velle, & statim intelliges, Iustinus Apologia 2. Τη τῆς Ἡλικὴς λειτουργίας ἡμετέρας πᾶσι τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀποστόλων, ἢ τῶν συζητημάτων τῶν πρὸς τὴν ἀκαθάρτην ἐκκλησίαν, ἐν χερσὶν. Dieſo. lis (quam vocant) omnium conuenus fit in unum locum, cum in oppidis, tum in agris degentium, legunturque Apostolorum monumenta & Prophetarum scripta, quantum licet.

VII. Sed quid multos locos colligo? Non enim est necesse, cum certum fit in Ecclesia institutos fuisse Lectores, nullam aliam ob causam, quam vt plebi publice legerent contextum librorum sacrorum, & ita quidem vt plebs intelligeret, id quod legebatur. Clemens Constitutionum libro 2. & capite 57. Μίσις οὐκ ἀκρίτως ἐστὶν ἡ λέξις πρὸς ἐσῶς: ἀναγιγνώσκω τὰς Μυστικὰς καὶ ἱεροσολεμίτικὰς. Lector in medio stans in loco edito legat libros Moysi, & Iesæ Nautæ, reliquosque omnes Veteris Nouique Testamenti libros nominatim enumeratos: nisi quod Euangeliorum legendorum munus diaconus vel Presbyteris commendatur: Et tum: ὅτι αὐτῶν ἀκρίτως ἐστὶν ἡ λέξις πρὸς ἐσῶς. Quum legitur Euangelium, omnes tum Presbyteri, tum Diaconi, sed & omnis populus stent magno cum silentio. Atque id, si Rnapſodo credimus, difertum Apostolorum mandatum. Quamquam Cypriani tempore etiam Euangelia legebantur à Lectore, vt patet ex Epistol. 32. vbi ad eum gradum promouetur Aurelius in confessione victor. Nihil (inquit) magis congruit voci, quæ Dominum gloriosè predicatione confessæ est, quam celebrandis diuinis lectionibus personare: post verba sublimia, quæ Christi martyrium proloquuntur, Euangelium Christi legere, vnde martyres sunt: ad pulpitum post catastam venire: illic fuisse conspiciunt gentiliū multitudini: hic à fratribus conspici: illic auditum esse cum miraculo cumstantis populi, hic cum gaudio fraternitatis audiri. Idem post, Epistola 34. Lectoris officium ita describit, vt super pulpitum, id est, tribunal Ecclesiæ impositus & loci altioris celsitate subnixus plebi que vniuersæ conspicuus, legat præcepta & Euangelium Domini.

VIII. Lectori tradebatur inter ordinandum codex, de quo lecturus erat, additis his verbis: Accipe, & esto Lector Verbi Dei: vt constat ex Canone octauo Concilij Cathaginenſis quarti, & Isidori libro secundo, de Ecclesiasticis officijs, capite vndecimo. Porro, qui ad huiusmodi prouehitur gradum (inquit caput tertium Aquisgranensis Concilij sub Ludouico Pio) Iste erit doctrina & literis imbuitus, sensuumque ac verborum scientia perornatus, ita vt distinctionibus sententiarum intelligat, vbi finiatur inuitura, vbi adhuc pendeat oratio, vbi sententia extrema diuidatur. Sicq; expectat vni prouocationis tenebit, vt ad intellectum omnium mentes sensuumque promoueat. Et paulo post. A vrb. n. & cordi consulere debet lector, non oculis, ne potius ex se ipso spectatore, magis quam auditores faciat. Atque adeo in Ecclesia Romana non nihil reſidui factum est eius moris in lectorib. ordinandis. Extat n. in Pontificali huiusmodi ad eos exhortatio. Studete verba Dei, videlicet lectiones sacras distincte & aperte ad intelligentiam & ad iudicationem fidelium absque omni mendacio falsitatis proferre. Quæ sine dubio remanserunt in condemnationem induci abusus, quo verum illud Lectorum officium sublatum est: nam incognitum idioma tollit omnem fidelium intelligentiam, ideoque etiam ædificationem.

IX. Hinc est tam seria huius lectionis commendatio. Rabanus de Institutione clericorum libro secundo, vlt omnes lectionem audire, etiam dilatis precibus. Est autem (inquit) lectio non parua audientium edificatio: vnde oportet, vt quando psallitur, psallatur ab omnibus: cum oratur, ore tur ab omnibus: cum lectio legitur, factus silentio aequè audiat à cunctis. Nam eſi tunc superueniat quisque cum lectio celebratur, adoret tantum Deum, & p̄ſignata fronte, aurem sollicitè accommodet. Patet tempus orandi, cum omnes oramus: patet, cum voluerit orare, priuatim, obtentu orationis ne perdat lectionem, quia non semper eam quilibet paratam potest habere, cum orandi potestas in promptu sit. Nec p̄ſens paruum nasci vtilitatem ex lectionis auditu: siquidem oratio ipsa fit pinguior, dum mens recenti lectione saginata, per diuinarum rerum, quas nuper audiuit, imagines currit. Egregius locus. Vult enim Rabanus omnes qui ad Ecclesiam veniunt, attentas aures præbere ad lectionem, etiam dilatis precibus: quod contra sit hodie in Papatu: vix enim quisquam se putat Ecclesiam ingredi nisi orationis causa: lectionis vero nulla cura. Nimirum, quia nullus eam capit: conceptam barbaro idiomate, quod ipse lector sapius demurmurat, quam pronunciat, cum ne ipse quidem sciat quid dicat. Vnde querimonia est Enchiridij Coloniensis in tractatu de ordinibus. Tum, id est olim, recitatione verbi Dei, p̄ lectores saginabatur: nunc lectores quod recitant, vix ipsi intelligunt. Deinde vult Rabanus ex lectione recentem id effici, vt per diuinarum rerum imagines mens auditoris ad preces conuerſi currat. At hoc quis fieri posse credat absq; intellectu? Nam idioma barbarum incognitumq; nullam imaginem eorum que dicta sunt, menti impriunt.

X. Hinc grauissimæ eorum increpationes, qui non attendebant, cum à lectore Scripturæ legebantur: cum alibi, tum vehemenssimè apud Chryſostomum homil. 3. in posteriorem ad Theſſalonic. ἐστὶν ἡ λέξις πρὸς ἐσῶς ἐν τῷ ἑσπέρῳ, ἢ ἐν πλεῖστον γυναικῶν, & φρονήσει πρὸς ἀκρίτως τῶν λόγων. Ὁ Θεὸς, ἀλλὰ ὁ πῶς ἐπιδηλοῦται. Ingressitur hic diues seu vir, seu mulier, nec curat quomodo audiatur Dei eloquia, sed quomodo se ostentabit. Νομίμοι, πρὸς ἡμᾶς ἐστὶν ἐπιστολὴ, ἣ ἐστὶν ἐπισημειωμένη, ὅτι πᾶσι τῶν ἀκρίτως ἐστὶν ὁ πῶς ἐπιδηλοῦται, ὅτι πᾶσι τῶν ἀκρίτως ἐστὶν ὁ πῶς ἐπιδηλοῦται. Existimant se ad nos ingredi, quando huc ingrediuntur, atque à nobis audire qua audiunt. Non attendunt, non cogitant se ad Deum venire, Deumque ad ipsos loqui. Etenim cum surgens lector dicit, Hæc dicit Dominus: actum Diaconus stans omnium silentium imperat, non lectoris honor deferuntur, sed ei qui per lectorem omnes alloquitur. Si scirent hæc à Deo dici per Prophetam, omnem vtrique fa-

Adiicerent. Hæc & alia non pauca in eandem sententiam Chrystomus, vt omnino attentos auditores efficeret ad verbi diuini lectionem publi-

XI. Quis iam neget, eam lectionem accommodatam fuisse ad captum plebis? Nam si intellectum mentis remouens (inquit Augustinus libro 12. de Genesi ad literam cap. 8.) nemo adificatur audiendo quod non intelligit. Quamquam argumentis aut coniecturis non est opus, cum Chrystomi homilia 3. in posteriorem ad Corinthios habeamus disertia verba. εν οση οι-δα φησι, το εν ταις θειαις γραφαις κειμενα, sic enim suam stupiditatem nonnulli excusabant, Non intelligo que in Scripturis continentur. Respondet, Δις-τις ακηδ Βεβαίση. μη γδ Ρωμαϊκή, μη γδ Επερ γλωσσος εις ερητου υφη Ελληνιστι δια-γνιν. Quæ ob causam? Nunquid Hebraice, nūquid Latine, nunquid alia lingua di- xuntur? Et non potius Græce? Eius loci mens est ista. Græcis ex culationis an- sam oblatum iri, si eis Scripturæ proponantur aut Hebraice, aut Latine, aut a- lia aliqua lingua non cognita, vt negent se capere quæ in eis Scripturis continentur, sed ideo Græcis Græce proponi, vt ne possint tale aliquid præ- tere.

XII. Iustinianus Imperator cum comperisset in duas partes Iudæos scindi, alioque velle tantum Hebraice Scripturam legi, vt nostri hodie Papistæ tantum Latine: alios vero etiam Græce sua autoritate postero- rum sententiam probauit, edixitque vt Scripturas liceret legere non tantum Hebraice, sed etiam Græce, imo & alijs linguis pro locorum varietate. Lo- cus est Nouella 146. Η μεν τα παλαια τετραμαχοντες, καθις ομηλ. αιδρ ενιαι τες η- τλω ερανηδου φωλυ. απεσ τη των ιερων βιβλιων ανανγισιν ωδραλαμβαιεν εθη- λο. τα. ε φωνω πατω α παω η ο τεισ επι τοθιο τεισ η μαδων γνωρμον τεισ ακησιν ενιαι παω. Nos his compertis, honestiores illos iudicauimus esse, qui etiam Græce a lingua volunt adhiberi ad lectionem sacrorum librorum: & omnino quam- libet aliam, quam locus magis commodam efficiet, cognitoremque auditoribus. Et paulo post. Ο απι εδωκ τινω αθειαν ενιαι τεισ βιβλιωσ εις ερακοις η τεισ συ- ναγωγαισ τεισ αυτων, καδ εν εβραιοι δλωσ το τον εις, Δις τεισ ιλλωσ φωνησ τεισ ερασ βιολεσ ανανγισιν τεισ σιωδσιν η η τεισ πατεραισ τεισ (τεισ τε κλησ τωσ ερασ φωνησ) η η τεισ αρωσ α ωσ τεισ τεισ συμειτα βαρομεινησ τεισ γλωττισ, και τεισ δ αυτω ανανγισινασ εφ ω σαφη τεισ ενιαι τα λεγμενα τεισ σιωδσιν α πασιν εφ εις και η. τα αυτη ελω και πολιτιωσ. Sancimus vt liceat cum volent, Hebraicis in suis Synagogis ubiunque locorum sint, Græce sacros libros legere iis qui intelligere poterunt: vel quacunque patria, exempli gratia, Italica, vel qualibet alia: muta- ta pro variis locis lingua simulque lectione: idque hanc ob causam vt perspicua sint qua dicuntur aque omnibus intelligentibus, cuiusque possit iuxta eorum præ- scriptum.

XIII. Ex his omnibus perspicuum est, quænam fuerit olim Chri- stianorum in hoc controuersiarum articulo persuasio. Videlicet reci- tãdam esse Scripturam. Et quidem primo, non vt solent Episcopi pro Concione suis verbis, suoque stylo, quod ex libris sacris didicerunt, referre, sed vt ipsa authentici textus verba εν πολεισ recitentur. Secun- do, vt non sit Theatrica quædam oculorum oblectatio, vt in Papatu, ubi nihil idiotæ referunt donum, præter hoc vnum, quod homi- nem vident, suo quodam more vestitum, pronunciantem, aut po- tius non pronunciantem, sed modulata voce cantantem, sub Euange- lij, Epistolæve nomine, particulas quasdam è libris sacris, quibus quid contineatur, omnes fere multo minus sciunt, quam si à comicis Italici fabulas agi videant. Sed sit disertia, articulatia, distincta, perspicua reci- tatio eorum verborum, quorum certum sensum plebs percipiat, cum instructione, & sancto gaudio. Nam etiam Rupertus de diuinis officijs libri 3. cap. 8. rationem reddens cur Sabbatho ieiunij aduentus duo- decim lectiones dicantur, quæ sex sunt, Quia, inquit, cum Romana Ecclesia de Latinis & Græcis esset permixta, singula lectiones in vtraque lingua recitabantur: nam in vna lingua recitata, ab vtriusq. lingua populis intelligi non poterunt.

XIV. Quæ quidem pendet ex illo Apostoli axioma, Omnia ad adifi- cationem fiant: 14. prioris ad Corinthios. Nam quod Bellarminus hoc ita eludit, vt dicam Scripturas sacras magnam adferre fidelibus consolatio- nem, sed doctis quidem tum leguntur, indoctis autem dum à Conciona- toribus explicantur, futile est. Quos enim ille doctos appellat? An eos, qui multo tempore multum laborem scholis impenderunt, vt varias linguas discerent, aut humaniores scientias? An vero potius doctos in ipsis Scripturis tue in Christianæ pietatis mysterijs, quos αποβιβησταισ Veteres appellabant? Atqui vtroque modo nihil promouet. Nam ex his testimonijs, patet non doctos olim secretos ab indoctis, sed totam ple- bem admissam fuisse ad Scripturarum lectionem audiendam. Nulla au- tem plebs vnquam ex solis doctis constitit, sed etiam ex imperitis: qui- bus neque Hebraica, neque Latina lingua cognita erat, apud Græcos quidem, vt ex Chrystomus audiuius: quorum etiam perique, cum negarent se capere, quæ scripta erant, nam & hoc obijciebat sibi Chry- stomus; hoc ipso ostendebant se non esse in pietate peritos, siue αποβε- βησταισ. Esto igitur verum, imperitos consolationem accipere è Scriptu- ris explicatis, sed ne mihi vicissim Bellarminus neget eisdem ipsum con- textum nudum legendum esse, quando ita videt olim factitatum. Hieronymus in Psalmum 66. Scriptura populis omnibus legitur, hoc est, vt omnes intelligant.

CAP. V.

Scriptura olim translata.

I. Si non liceret Scripturam transferri in quaslibet linguas, ergo id apud Christianos nunquam factum esset, nunquam approbatum. At vero pos- terius egregie falsum est: Ergo neq. prius verum. Consequentiã propositio- nis per se patet. Assumptum est το κειμενον.

II. Hieronymus præfatione in quatuor Evangelia ad Damasum: Quibus nec in toto Veteri Testamento post Septuaginta Interpretes emendare, quid licuit, nec in Novo profuit emendasse, cum multarum gentium linguas Scri- ptura arse translata doceat falsa esse qua audita sunt, Augustinus cap. 5. libr.

2. de Doctrina Christia, Ex quo factum est (inquit, nempe ex linguarum confusione) vt etiam Scriptura diuina, qua tantis morbis humanarum voluntatum subuenitur, ab vna lingua profecta, qua oportune potuit per to- tum orbem terrarum disseminari, per varias interpretum linguas longe late- que diffusa innotesceret gentibus ad salutem. In Psalmum 105. Habemus benefi- cium Dei, qui Scripturas suas in multis linguis esse voluit. Et Epist. 48 Scriptura Canonica, tot linguarum literis, & ordine, & successione celebrat. In Eccle- siastica custodiuntur. Theodoretus lib. 5. de curandis Græcorum affectionibus, Δικως η τιν δασολικων η απο φη πααν δογματων το κρατ ε αναρως ενδεις τη ιδρ. πασα η υφ ηλιω τινει τει λορον α ια πασων ε η Εβρα. ω. Φωη η ε μω. εν εις τω εδνηων με τιβληνη, αλλα και εις τω τω Ρωμαϊων η Α ιγυπτιω, και Περσιω, και Ιδω, και Αραβιων, και Σκυθων και Σαουθ ματιω, και συλληθδω ει τει εις πασων τεισ γλωττασ αισ απυτα τα εδνη κηρημωσ Δις γελι. Hoc est, Zenobio Accia- olo interprete. Nos autem vobis Apostolica Propheticaque doctrine inexhaustum robur manifeste ostendimus. Vniuersa enim facies terra, quantum acunque soli sub- jicitur, eiusmodi verborum plena iam est. Hebraici vero libri, non modo in Gra- cum idioma conuersi sunt, sed in Romanam quoque linguam, Ægyptiam, Persi- cam, Indicam, Armenicamque, & Scythicam, atque adeo Sauromaticam: semel, vt dicam, in linguas omnes quibus ad hanc diem nationes vnu- tuer.

III. Iam recentiores. Richardus is, qui scripsit confutationem Alcorani Ma- hometici, ita habet, εν παση γλωσση η επερα η ο ιουμ η η εν τα ημιλιον οργισ ει ελ σκαττε γα ρα μηδ α. In omni lingua & natione lex & Evangelium similiter inueniuntur scripta. Et paulo post Noui Testamenti αντιγραφα ιωδρησιν οι πασι τεισ Δις λικταισ; descripta exemplaria remanserunt in omnib. quorumque populorum proprijs linguis, sic enim necesse est circumloqui vim propriam πα- σων Δις λικταισ. Augustinus Steuchus Epistola ad Maximum Grimanum præ- fixa recognitioni Veteris Testamenti. Si quis diuinarum literarum quantitas maieestas secum perpenderit, intelliget proculdubio, non iniuria accidisse, vt tota apud omnes gentes fuerint earum interpretes, apud quas primum ha litera flores- cæperunt.

IV. Hæc vniuersalia sunt testimonia. Iam specialiter de singulis linguis. Vetus Testamentum iam olim ante aduentum Christi translaturum fuit in lin- guam Græcam, iussu Ptolomæi Philadelphi, atque industria Septuaginta duorum interpretum. Idque hanc ob causam, vt ne solis Iudæis cog- nita remaneret. Sic enim apud Aristæam Demetrius, cuius studio hoc o- pus procuratum est, regem alloquitur, illa quidem Hebraicis literis & lingua conscripta est (legem Moysi significat) & propter hoc hæcenus suis tantum cognita, ad regis manus adhuc minime peruenit. Sed digna est vt ipsa quoque inter tuos libros habeatur. Atque inde concludit accedens interpretes. Post Christum in eodem labore sudauit Aquila Ponticus, sed & Theodotion: de- nique etiam Symmachus. Quas interpretationes factas nunquam im- probauit Ecclesia, quamuis Aquilas, Theodotion & Symmachus auto- res, essent hostes fidei, atque adeo Apostatæ. Imo ijs potius vsa est, cum priuatim, vt apparet ex virorum doctorum commentarijs, tum publice, vt ex Hieronymo sciimus Daniele lectum fuisse ex Theodotionis edi- tione.

V. De lingua Latina Augustinus 2. de Doctrina Christiana, c. 11. Qui Scri- pturas ex Hebraea lingua in Græcam verterant linguam numerari possunt, Latini autem interpretes nullo modo: vt enim cuiq. primis fidei temporib. in manus venit codex Græcus, & aliquantulum facultatibus sibi met vtriusq. lingua habere videbat- tur, ausus est interpretari. Ex ijs verbis duo obseruamus: Et ab initio statim fi- dei Ecclesiam esse Scripturis vsam translatis à suo idiomate in aliud populo cognitam, quod hodie ij verant, qui se solos Ecclesiam appellari volunt: & adeo fuisse tum temporis persuasum eas versiones esse licitas, & viles, imo etiam necessarias, vt nemo prohiberetur ijs manum admouere: quæ li- centia non solet vsurpari in ijs rebus quæ iudicantur aliquid habere pericu- li, minime omnium vero cum præcesit prohibitio. Sed enim ex tanto in- terpretum Latinorum numero duæ fuerunt editiones magni & vsus & no- minis. Prior vetus & communis appellata, ab Augustino etiam Itala: alte- ra auctore Hieronymo, qui ex fontibus hausit, cum altera esset ex Græco expressa.

VI. Non negant aduersarij has Græcas & Latinas editiones. Sed reliquas impugnant. Omnino nulla causa. Nam quæ ratio effecit, vt Græce & Latine verterentur libri sacri, eadem effecit vt in alias linguas: nimirum vt ne the- sauri incogniti nullus sit vsus. Nec certe magis Græcorum aut Latinorum in- tererat, nosse mysteria sancta, quam Italorum, Germanorum, Hispanorum, Anglorum, Gallorum, deniq. omnium. Nec omnib. poterant, aut certe eque beæ poterant, communiari eo duplici versionum idiomate, ac quorumque proprijs. Itaq. etsi hæc tantum haberemus exempla versionum, tamen suffi- cerent argumento confirmando.

VII. Sed habemus alia, & quidem omnium pene linguarum, nec recentia, sed à multis annis. In linguam Chaldaicam exstat Veteris Testamenti trans- latio, auctore partim Onkelo, partim Ionathane Vzzielis filio: quorum poste- rior vir omnium doctorum: iudicio magnus, aliquot ante Christum annis vi- xit, & perhibetur fuisse condiscipulus Simeonis illius boni tenis, cuius Cauti- cum habemus in Euangelio Lucæ tenentis Christum in vlnis. Est autem hoc opus aggressus, quia videbat linguam pure Hebraicam, paulatim abijisse in defuetudinem: adeo vt doctis tantum familiaris esset: ille autem putauit tan- tum thesaurum omnibus publicandum. Exemplum valde aptum nostris tẽ- poribus. Nam Romæ olim nemo negat vilem fuisse Latinam editionem, quam docti æque & indocti, viri & mulieres, legere poterant, aut lectam au- dire. Sed paulatim antiquatam eam linguam, iam à plurimis annis nemo Romanus, nisi multo tempore in scholis acto, nouit. Mirum ergo, nullum esse hodie apud eos Ionathanem: imo omnes esse iuratos hostes tam honesti operis.

VIII. Noui Testamenti Syram editionem, magni faciunt omnes do- cti. Et diligenter publicarunt, varijs prælorum operis: nouissime autem Arias & Fabricius, pauloque ante vtrumque Tremellius. Censetur facta paulo post Christi tempora: atque adeo Cornelius Bertramus tribuit pri- mis Ecclesiæ Antiochenæ annis. Iodocus Coccius Thesauri Catholici libro 6. capit. 1. testatur Petrum quendam Æthiopem curasse imprimi Pau- li Epistolas, in Græca, Hebraica, Chaldaica, Arabica, Indica, & Gheez lin- guis.

IX. Fabricius præfatione in Nouum Testamentum S. uicium ad Hen-

X. Chrystostomum transtulisse Pfalmos, & Nouum Testamentum, in

XI. Iuellus contra Hardingum art. 15. & Whitakerus in hac ipsa qua-

XII. Sic iam olim edita fuisse Biblia probamus, non tantum Græce & Latine,

XIII. Hardingus contra Anglicanam Apologiam; non prius in qua-

XIV. Sed quod de hæreticorum petulantia dicit, merito examinandum

ritatem. Porro non esse translata Scripturas linguam Græcam, quia ea lin-

II. Nos contra. De lingua Dalmatica, Hieronymique versione litigân-

III. De Chaldaicæ editionis autoritate, quid attinet dicere? fuit ea tanta,

IV. Fatcor Paraphrastem Chaldæum liberius transtulisse: non uero uer-

V. De Græca & Latina non est instantia difficilior. Primo, ne nos quidem

VI. Ad hæc, quid tum si uel Ptolemæo non fuit Græca vulgaris, uel pau-

VII. Sixtus Senensis annotatione 152. libr. 6. Bibliothecæ. Ad id quod

C A P. VI.

Quid Papiste excipiant ad Scriptura Transla-

I. Varie soluunt hoc argumentum Aduersarij. Primum per partes.

VIII. Hæc Sixtus, vir inter Monachos eruditus: Sed hoc loco non satis prudens. Nam primo, ex euentis ea iudicanda sunt duntaxat, quæ non sunt simpliciter, & per se bona, sed media atq; ad aliquid. Quomodo nos pleraque reformatiuis cum discessimus à Papatu. Sic Commemorationem fidelium defunctorum sustulimus: sic Martyrum natalitia: sic signum crucis illud: & similia plurima; quibus tamen credimus proficos non male vsos esse: quia apud Papistas iam pridem in fœdissimam Idolatriam, aut certe non ferendam superstitionem degenerarunt. Bona autem illa; profus censemus retinenda, purgatis erroribus, qui superuenerunt. Sic nos Eucharistiam, Baptismum, preces, & reliqua in integrum restituiimus, quamuis nec ab ijs quidem Papistis sacrilegas manus abstinuissent. Porro in mere adiphoris, negamus esse nendum vsum linguæ cognite, sed inter necessarias: & vt diximus præced. li. c. 6. Quemadmodum ergo qui vsum vini propter ebrietatem, sic ne ille quidem inter sobrios computandus erit, qui propter nonnullos hæreticos prohibeat vsum linguæ cognitæ.

IX. Deinde ipsa adiphora cum ex euentis iudicanda sunt, non incommoda sola numeranda veniunt, sed & commoda consideranda. Nam si plura sperari possunt commoda, quam incommoda timeri, tum furiosum sit, vsum iam receptum abrogare. Est autem certum multo plus utilitatis ad Ecclesiam redire ex Scripturæ lectione; quam incommodi: quod si quis reuocet in dubium, relegat ea quæ nos prolixè citauimus ex partibus, cum ageremus de permittendis plebi Scripturis.

X. Tertio, tum minime valet incommodorum enumeratio, ad vsum inductum tollendum; cum è re ipsa, qua plerique abutuntur, remedia peti possunt aduersus ea ipsa incommoda. At hoc Scripturis proprium est: à quibus supeditantur certissima refutationes earum ipsarum hæresion, quas ab earum lectione, aut etiam aliunde nonnulli hauriunt. Sic Chrysostrum. Si attendere Scripturis, non tantum non attenderemus errori, sed etiam alios ab erroribus liberaremus.

XI. Quarto, quod dicit Sixtus, experientia compertum esse plebem ea occasione in multis errores incidisse; falsum est, quia vix vllam possit hæresin nominare, quæ à plebe originem sumperit: & non potius ab Episcopis, aut presbyteris: vnde conficitur, longe plus plebi nocuisse conciones, quam Scripturarum lectionem: sic enim quolibet, pro arbitrio solent Episcopi Concionantes impellere plebem ab eis pendente: quare si valet consequentia aduersus Scripturæ vsum, multo plus aduersus Conciones. Itaque si semel propter male vtentes; omnem omnino vsum: Scripturarum, id est, tam bonum quam malum; sibi Papistæ prohibendum putant: cur non etiam similem ob causam omnes omnino cum bonis tum malis conciones prohibent? Vt similes haberent labra lactucæ.

XII. Quinto, cum certum sit longe maximam hæreton colluuiem fluxisse ab Episcopis: Nam Bellarm. lib. 1. de Romano Pontifice c. 8. agnoscit hæresiar chas fere omnes aut Episcopos aut presbyteros fuisse. Cum, inquã, hoc certissimum sit: vel negandum est suas hæreses Episcopos haurire ex Scripturarum lectione: vel his æque ac laicis Scripturæ erunt interdicendæ: vel saltè alia excogitanda causa cur laicis potius. At primum illud ne aduersarij quidem dicent: negarent n. solem meridie lucere: secundum omnino esset furiosum: tertium & dicitur. Ergo inepta est Sixti exceptio.

XIII. Sexto, nego vnquam interdictum fuisse, ne Scripturæ transferantur in vernaculas linguas. Nam si interdictum est, tum vel ante Cœcilium Tridentinum, vel deinceps. At non ante, vt constat ex tot versionum exemplis iam enumeratis. E quibus Polonica facta est circa annum decimi quinti seculi sextum & trigessimũ. Non deinceps, quia nec quicquam ea de re inuenimus in eocœcilio: & Iesuitæ recentiores, interque eos Bellarminus, negant ea de re fuisse sancitum. Post Cœcilium autem, Papæ auctores Indicis librorum prohibitorum, nõ ipsam prohibent versionem, sed tantum vsum certis terminis circumscribunt. Quamquam quid vel Concilium Tridentinum vel Papæ prohibeant, aut permittant, Catholici non curant. Non enim eis ius vllum est in Ecclesiam, quam ferro & flamma persequuntur.

XIV. Denique Sixti exempla sunt inutilia. Nam vigilias illas fœminarũ in Cœmeterijs, sublatis ab Elibertino Concilio, nunquam Ecclesia instituerat: nunquam approbat, sed inconsiderata superstitione intruserat: ab ijsque nihil boni, incommodi vero plurimum expectandum erat. Itaque pie & sapienter abrogatæ sunt: quia earum prætextu mulieres sæpe scelera perpetrabant. Et similiter sublatis oportuit eas, quæ retinebantur apud Papistas circa Pascha: itemque nocturnos conuentus ad Domini Natalem, si Papistis gratior esset Christiana modestia, quam scæda superstitio. Eucharistiam vero porrigi in manus fidelium communicantium, omnino est ab institutione Christi: nec quod sciam ab Ecclesia vllò vnquam decreto abrogatum. Certe tolli non debuit. Quod si superstitiones sunt Papistæ; an propterea Catholicos oportet penas dare?

XV. Stapletonus in Relectione Principiorum Controu. 5. quæst. 3. art. 4. aliam querit rimam. Nam cum ei obieceretur vsum iste vulgariũ editionum apud veteres. Dicendum (inquit) quod hoc totum factum est subinde à maioribus nostris pia & prudenti dispensatione, non autem ex generali & perpetua vel rei necessitate, vel Dei ordinatione.

XVI. Atqui hoc multipliciter est absurdum. Primo, si fuit specialis dispensatio: ergo necesse est præcessisse vniuersalem prohibitionem. Non enim potest aliter dispensatio intelligi. Est enim dispensatio iuris relaxatio, inquit Altenstaig. Exempli gratia, ex Papæ dispensatione Philippus Hispaniarum Rex vxoris defunctæ sororem duxit. Nimirum, quia iure eõq; diuino non licebat, quod æque ac humanum pro nihilo, cum libet, Romæ ducitur. At vtendatum Scripturarum nulla erat prohibitio. Alioqui proferant, si possunt, aliquem ex Scriptura locum, aliquem Ecclesiasticum Canonem, aliquod saltem alicuius Patris testimonium, vnde constet aliquando prohibitum fuisse, ne quis Scripturam verteret. Sed non poterunt. Ergo frustra dispensationem clamitant.

XVII. Secundo, qua ratione appellari potuit specialis dispensatio, is vsus quem constat esse promiscuum? Nam si vnus aut alter reperiretur interpres, verisimile id fortasse fuerit. Sed infiniti ostenduntur. Nam Augustinus negabat numerari posse Latinos: multos Græcos fuisse nemo nescit. Adde Chaldaicos, Syros, Arabas, Armenos, Dalmatas, Anglos, Gallos, reliquos, quos erunt? Et in tanta copia mihi Stapletonus occinat dispensationem? nec rãtum

dispensationem, sed specialem dispensationem? Nouam sane iuris Romani formulam.

XVIII. Tertio, si est dispensatio, quæro quis dispensauit: An Cœcilium aliud quodam Episcopus Romanus? an ipsi Interpretes? Si Concilium: ergo nominent. Nos n. nondum vllum audiuius, aut nominatum aut indicatum. Episcopus Romanus, nõ potuit: quia nõ est antiqua eius in Christianitatè tyrannis. Et Hieronymum scimus tantum nouo Testamento manus ad mouisse ad Episcopi Romani sitæ preces, siue mandatum. Nam Verus Testamentum, sed preces variorum tum Episcoporum, tum etiã laicorum, atq; adeo mulierum transtulit. Deniq; nõ potuerunt ipsi Translatores dispensare: fuisse n. lex ridicula, à qua se quilibet proprio motu potuisset eximere: Quod si iam nemo inueniri potest dispensator: Ergo nulla est dispensatio.

XIX. Quarto; hoc etiam Stapletonus nobis respondere debet, vtrum credat ex speciali dispensatione factas esse versiones primas Seniorum Septuaginta in linguam Græcam, & Hieronymi in linguam Latinam. Nam si asserat tum has, non magis licitas dicet, quam alias quaslibet: Et tamen has linguas tanquam doctas omnes Papistæ è reliquarum numero eximunt, vt crucis titulo dedicatas. Sin neget: nos excipiemus non aliam earum siue causam, siue rationem: quam reliquarum, aut ab antiquis reddi, aut à recentioribus excogitari posse.

XX. Denique, cum quæstio esset Romæ in conclauis agitata de Sacris Morauice agendis, ideoque & de Scriptura vtenda in eandem linguam, essentque non pauci contradicentes, Aeneas Sylius testatur vocem tanquam de cœlo in hæc verba missam, *Omnis spiritus laudet Dominum: & omnis lingua confiteatur ei*: Bohemicae historici cap. 13. Sed & Ioannes quartus, hæc ipsa dicit scribens. *Literas Sclauonicas, à Constantino quodam Philosopho repertas, quibus Deo laudes debitas resonant, iure laudamus: & vt in eadem lingua Christi Deo in scribri præconia, & opera enarrentur, iubemus, neq; enim tribus tantum, sed omnibus linguis, Dominum laudare, autoritate sacra mouemur, quas præcepit dicens, Laudate Dominum omnes gentes, & collaudate eum omnes populi: & Apostoli repleri Spiritu sancto locuti sunt omnibus linguis Magna Dei. Hinc & Paulus cœlestis quoque tuba insonat, monens, Omnis lingua confiteatur, quia Dominus noster Iesus Christus in gloria est Dei Patris. De quibus etiam in prima ad Corinthios Epistola satis & manifeste nos admonet, quatenus linguis loquentes, Ecclesiam Dei adificemus.*

XXI. Hinc varia ducuntur argumenta. Primum: Nihil factum ex iure vniuersali, dispensatio specialis dici potest: siquidem, vt diximus, dispensatio est iuris non obseruatio, sed relaxatio. At Morauicæ linguæ vsus vsurpatus est, ex iure vniuersali: nimirum ex locis Scripturæ id factum comprobantibus. Ergo non fuit specialis dispensatio. Quod si non Morauica, ergo ne aliarum quidem. II. Nullum facinus contra ius admissum, propterea, indigens dispensatione speciali, laudatur: est enim contra æquitatem, contra bonos mores. At hoc Morauorum factum laudatur à Ioanne quarto. Ergo non erat contra ius admissum, nec dispensatione indigebat. Tertium: Nihil, quod contra ius dispensatur, fieri iubetur: at Morauicam linguam vsurpari iussit Ioannes quartus. Ergo non dispensauit. Quartum, Nihil omnibus permittitur, dispensatur. At linguæ vulgaris vsus, omnibus permittitur: sic enim sonant loci Scripturæ inducti, qui de omnibus linguis discrete loquuntur. Ergo non fuit specialis dispensatio Morauicæ linguæ vsurpandæ. Quod si non huius: ergo ne aliarum quidem.

XXII. Atque hic mirari libet ingenium Baronij: qui, cum sentiret hoc iudicio conuelli Tyrannidem Papisticam in retinendis linguis ignotis & barbaris; istum putauit declinandum. Hæc (inquit) Ioannes Papa, ita natam recens Ecclesiam lacte nutriendam paruulorum, sperans opera eius, qui linguas infantiũ facit disertas, fore vt Morauensis Ecclesia, matris ex qua genita est, lingua perfecte loquutura esset. Itane? puerorum lacte eos nutriris ausus est dicere Cardinalis, quibus Scripturæ permittuntur lingua vernacula? Atqui reliqui omnes vel hunc prædicant esse cibum profectionum, vt Bellarminus de Verbo Dei lib. 2. cap. 16. ad argumentum quintum Chemnitij: vel venenum pronunciant, vnde hæreses, & omne genus malorum laici hauriant. Nimirum nihil pensi habent Papistæ, dum veritatem quoquomodo eludant: nec pudet ludificari Christianos. Et tamen, si verum est, lingua cognita propositam Scripturam, esse lac puerorum: concludimus ergo, omnibus laicis proponendam: nam hi omnes, si pueri sunt, vt Papistæ volunt lacte sunt nutriendi.

XXIII. Superest mihi Lizetus; nam & iste nescio quid seorsim meditatus est à reliquis. Primo concedit necesse fuisse; vt, quæ Gentes Hebraicæ, Græcæ, Latinæve linguæ vsus nullum haberent, ijs Scripturæ proprio sermone traderentur. Sed non infulse credi posse, apud Arabas, Chaldaeos, Medos, aliosque complures duplicem fuisse linguam, alteram omnibus communem, alteram viris doctis peculiarem, qua diuini libri apud eos scriberentur. Secundo, versiones Italicæ & Gallicæ, potuisse à quibusdam perperam, & inconsulte tentari: & voluisse interpretes quorundam magnatum desiderio facere satis. Tertio id nunquam factum in Latina Ecclesia, quæ vniuersa sola Latina translatione contenta fuit. Quarto, non fuisse eas vulgares translationes passim indoctæ rudiq; plebi permittas. Denique, si ex Deo fuisset vulgaris translatio, permanisset vtiq; in Ecclesia, at quem haud quaquam in ea perstiterit, argumentum maximum est, Deo eius translationis opus neutiquam fuisse gratum.

XXIV. At nos respondentes, ad primum concedimus necesse fuisse, vt qui populi neq; Hebraice scirent, neq; Græcæ, neque Latine, propria sua lingua Scripturas haberent: atq; eam perpetuam generalemq; necessitatem esse credimus; vt similiter Galli Gallice, Itali Italice, Germani Germanice, alij aliter Scripturas legant. Nam hodie earum nationum nulla est, quæ vsum Latinæ linguæ retinuerit, aut Hebraicæ, aut Græcæ: quæ omnes ablegatæ sunt, ab vsu olim publico, ad scholarum cancellos, vnde non exiunt.

XXV. Fuisse autem apud Chaldaeos, Arabas, & Medos duplicem linguam, concedi potest; si distinguamus elegantiam honestiorum à sordibus vulgi: neque quicquam derogat causæ. Quamquam exemplorum Græcæ, tum Latine versionis piudicare licet, Scripturas esse vtendas in sermonem non honestioribus peculiarem, sed vulgo cõmunem. Sciunt n. docti, neq; Græcæ verus Testamentum; neq; Latine tota Biblia, elegantiam redolere Demosthenis, aut Ciceronis, sed potius vulgi sermones. Sin autem somniabat Lizetus, linguam do-

etorum aliquam, quæ non nisi in scholis multo labore disceretur, plebi autem profus esset incognita; tum ille n. m. salte somniauit.

XXVI. Ad secundum. Papistis solenne esse iam pridem agnouimus pios Catholicorum conatus calumniari, sed apud nos nullius esse momenti, quid illi vel laudent, vel improbent. Enim vero, cur Italicis & Gallicis versionibus hæret Sophista? Quam vero alia esset earum ratio, quam aliarum, puta Gotticæ, Dalmaticæ, Syriacæ, Chaldaicæ: adde, Græcæ & Latinæ. An vero temeritatis etiam accuset Hieronymum, & Bedam, & Chrysostomum? Vt philam certe nemo antiquorum ita damnauit. Quod autem addit de magnatum desiderio, insulsum est. Nam primo, earum versionum pauca ea occasione facta sunt: reliquæ in populorum gratiam, ut de V. phila diserte dixit Eusebius: de Hieronymo Sixtus. Secundo, nemo hætenus illud magnatum desiderium culpauit in eo nostri Historici, versionem Gallicam numerant in laudibus. Caroli V. Regis. Et Hieronymus vltro proficitur, se in gratiam vtorum cum vitorum, tum mulierum varias partes tranfuisse.

XXVII. Ad tertium, interrogamus, quamnam appellet Ecclesiam Latinam. Nam si eam, quæ lingua Latina utebatur: quid mirum? Ne in Græca quidem, aut Syriaca, Scripturæ vnquam conuersæ sunt in linguam Latinam. Et nulla magis ratio efficit, vt quia Ecclesia Latina non est vsa Anglico idioma te, vt hoc exempli gratia nominem: ideo nunquam debere Scripturam Anglice verti: quam nunquam Latine, quia Ecclesia Græca & Syriaca, nunquam vsa sunt lingua Latina. Sin autem intelligit totam Occidentis Ecclesiam, quæ solebat appellari Latina: mera est petitio principij. Nam Angli, Galli, Dalmatæ, Poloni, Morauj, Gotti ad eam pertinebant; quibus singulis suas versiones fuisse ostendimus.

XXVIII. Ad quartum. Papistæ audacter diuinant, quicquid suis reb. commodum videretur, sed ridicule. Qui enim illi post tot secula scire possunt non fuisse quibuslibet permisos libros Sanctos vulgari lingua? Saltem testes aliquos proferrent. Nam si hodie sit apud eos, non sequitur tamè similiter olim factum fuisse. Sed n. quero in quorum igitur gratiam facte sint illæ versiones. Nam in vsu doctorum, quid erat opus? cum illi vt possint Græcis, & Latinis. Et tamen Eusebij de V. phila verba erant, τὸς ἑρμηνεύειν τὰς ἁγίας γραφὰς ἵνα ἐπισημασθῶσι τὰς ἀποκαλύψεις, ἐφ' ἧς ἄνθρωποι ἐδιδασκάντο τὰ ἀποκαλύπτοντα. Quæ significant, in eorum vsu veras esse Scripturas Gotticæ, qui ex ea versione, non ex Latina, aut Græca, haurirent fidem. Augustinus etiam effectum testatur, vt per varias Interpretum linguas Scriptura longe lateq; diffusa innotesceret gentibus. Deniq; contrarium probauimus libro præced.

XXIX. Ad quintum: primo inepte ex euentu iudicat, Quasi vero nihil bonum, & sanctum in defectu dinem venerit apud eos, qui se Christianos, p. fiterentur. Nō est vero è corruptionib. legi. ima cōclusio. Secundo sumitur falsum. Nam remansit vsus variarum versionum: etsi non omnium: videlicet Græcæ apud Græcos, Syriacæ apud Syros, Latinæ apud Latinos, Arabicæ apud Arabas. Illyricos etiam vt Dalmaticæ versione Hieronymi Stapletonus testatur, & Sixtus.

CAP. VII.

An apud Iudeos Scriptura recitata sit lingua incognita.

Pergo ad Argumenta Papistarum, collecta ab ijs quibus hæc controuersia tractata est. Iij sunt: Bellarminus de Verbo Dei, lib. 2. cap. 15. Petrus Sutor Carthusianus in opere de Translatione Bibliæ c. 22. Petrus Lizetus in Dialogo de Sacris libris in vulgare eloquium minime vertendis. Franciscus Cordubensis in Annotationibus Catholicis artic. 1. cap. 10. Andradus Defensionis Tridentinæ libr. 4. Stapletonus in Relectione principiorum Controuersia 5. quæstione 3. artic. 4. Thomas Hardingus contra Iuellum artic. 15. Iacobus I. edesima in libro de diuinis Scripturis, quauis passim lingua non legendis. Ioannes Arboreus Theosophiæ lib. 8. c. 11. Salmero disput. 30. in 1. ad Corinth.

I. Bellarmini primum argumentum ducitur ab exemplo Ecclesiæ Iudæicæ, quæ fuit à tempore Esdræ vsq; ad Christum. Nimirum, quia temporibus Esdræ defierit in populo Dei lingua Hebraica esse vulgaris. Argumentum ita instituendum: Quicumque vsus obtinuit in Ecclesia Iudæorum ab Esdra ad Christum; is obtinere debet in Ecclesia Christiana. At is vsus obtinuit ab Esdra ad Christum, vt Scriptura non exstaret, nisi lingua incognita. Ergo in Ecclesia vsus obtinere debet, vt non exstet Scriptura nisi lingua plebi incognita.

II. Probatur Minor: quia non exstabat Scriptura nisi Hebraice: at linguam Hebraicam Iudæi obliuiterant in captiuitate Babylonica; vt illis deinceps Chaldaica, siue Syriaca fuerit materna. Vnde Nehemiæ 8. cum legeretur liber Legis vniuerso populo, Nehemias, & Esdras & Leuitæ interpretabantur, quia alioquin nihil populus intelligebat. Probatur etiam ex multis vocibus, quæ leguntur in nouo Testamento, nec sunt Hebraicæ, Marci 5. Talitha cumi: Et 14. Abba. Actorum primo, Haceldema, Matth. 27. Golgotha, Apud omnes Euangelistas, Pascha. Probatur rursus ex Ioannis 7. Turbabac qua non nouit Legem. Denique etiam hodie Iudæi in Synagogis Scripturas Hebraice legunt, cum tamen nulli nationi lingua Hebraica sit vulgaris.

IV. Respondeo primo, maiorem non esse vniuersaliter veram, ideoq; conclusionem non necessariam. Nam ne ipsi quidem aduersarij auisent asserere omnia sic conseruanda apud Christianos, vt instituta sunt apud Iudæos. Et tamen, quod diligenter considerandum venit, non argumentatur Bellarminus ab eo, quod inter Iudæos certo Dei præcepto institutum est, sed duntaxat ex eo, quod vitio paulatim inductum est. Alioquin, cur tam sera conquisiuit exempla? Esdræ enim tempora inciderunt in periodum Ecclesiæ Iudæicæ declinantis. Quis autem credat nobis pro exemplo constituendæ Ecclesiæ Christianæ proponendum statum inclinantis Iudæicæ? & non potius integræ?

V. Secundo, respondeo maiorem esse falsam: ac ne verisimile quidem esse tempore Esdræ fuisse populo incognitam linguam Hebraicam, alioquin quomodo Haggæus, Zacharias, & Malachias ad populum concionati essent? Nam constat prophetas post reditum ex captiuitate, & lingua pure Hebraica: quod vtrumque patet ex eorum scriptis: Etsi iam inclinante linguæ puritate. Cuius rei indicium est in mensium nominibus, non Hebræis, quæ in nullis inueniuntur libris sacris, præter eos qui in captiuitate Babylonica conscripti sunt: vt docet Elias Leuita in Tisbi. Et sane quis credat fieri potuisse, vt intra spatium annorum septuaginta, totus ille populus profus oblitus sit sui idiomatis? Nam corruptissè, si diceret Bellarminus, non repugnarem. Etsi ne id quidem satis explorare colligi possit, nisi diu post Esdræ tempora. Certe Nehemias c. 13. diserte meminit linguæ Iudæicæ distinctè ab alijs, cum significat filios natos ex mulieribus. Afdoticis, Ammoniticis, Moabiticis non potuisse loqui Iudæice.

VI. Non sequitur autem, si corruerint suum sermonem, ideo vt omnino non intellexerint. Experientia enim docet incognita idioma illa esse, quæ toto (vt ita dicam) genere distant: vt Germanicum Gallis: Græcum Latinis: Hebraicum Græcis. Nam quæ viciniora sunt, & tantum corruptione differunt, ea videmus esse non difficultè cognita. Sic Francicum idioma omnibus Gallis: Sic Germanicum Helueticis, vt Hetruscum omnibus Italis. Sic Sclauonicum, teste Hofio; Boemis, Morauis, Callubijs, Rusis, Moschis, Saulis, Suetijs, Dalmatis, Boznenibus, Croatis, Bulgarijs, Rascianis, Seruis, atque alijs. Sic longe tempore Latinum mansit cognitum apud Latinos paulatim in deterius flectentes, donec degenerarent omnino in Italicam. Sic nobis verus Francicum non est difficultissimum, qui Villeharduini librum etiam legimus; & Veteres Poetas, quos appellabant *longlours*: à quorum tamen nonnullis maius est ad nos vsque temporis interuallum, quam à Nehemia ad Christum.

VII. In recitatione Legis populum nihil intellexisse, de suo Bellarminus dixit, à Nehemia nunquam didicit: Quin potius certa sunt in contrarium argumenta. Nam dicitur Nehemias protulisse Legem coram congregatione tam virorum quam mulierum, & omnium apertorum ad intelligenter audiendum; sic enim vertit noster Iunius: Et paulo post, coram viris, mulieribusque, ac intelligentibus. Quæ verba diserte significant ea quæ legerentur potuisse intelligi cum à viris tum etiam à mulieribus. Deinde dicitur populus attentus fuisse ad librum Legis. Ad quid attenti auribus, audiendo nihil percepturi? Tertio dicitur discessisse populus ad agendam magnam lætitiā, quod intellexissent verba, quæ nota fecerant illis: Nehemias testatur hos intellexisse verba ipsa. Et mihi aliquis Iesuita contra persuaadat non intellexisse?

VIII. Nam quod Nehemias, Esdras, & Leuitæ interpretabantur, nihil ad Bellarmini sententiam: Etsi vrgatur à Frontone contra Plessæum. Significat enim, non linguam fuisse plebi incognitam, sed vt sepe accidit, res ipsas potius, non satis bene perceptas à singulis verba audientibus, fuisse declaratas: quo modo semper Pastores ad populum in Concionibus interpretantur dogmata fidei; quamuis contextum Scripturæ legerint Græce Græcis, Latine Latinis, hoc est, ita vt singula verba à plebe sint intellecta: Neque enim quisquam dubitatu Moysi tam multis ceremonijs, non pauca fuisse paulo minus perspicue descriptas; quod etiam hodie doctissimi experiuntur quotidie: exempli gratia, in Vrim & Tumim; quæ quid fuerint, ne Rabinorum quidem Principes tam diu scire potuerunt.

IX. Frustra autem Fronto contendit, non posse negari, verbo illo Interpretandi, quo vsus est Hieronymus, significari illud explicandi officium, quo funguntur linguarum interpretes, Gallice *Truchemans*, qui alia lingua reddunt, quod alia acceperunt.

X. Nam interpretandi vocem communem esse, cum translationi verborum, tum rerum explicationi, sciunt omnes, & probatur ex vsu ipsius Interpretis Latini, siue is Hieronymus est, siue alius. Ad verba hi loci referuntur, Iudic. 1. In monte Hares, quod interpretatur, testaceo. Et 12. Schibboleth, quod interpretatur, *spica*. Genes. 27. quod per interpretem loquereetur ad eos. Ad res vero, Genes. 40. Somnium videmus, & non est, qui interpretetur nobis. Et 41. Narrauit somnium, nec erat qui interpretaretur. Daniel. 5. Audiuisti de te, quod possis obscura interpretari. Genes. 40. Proposuit pincernarum oblitus est interpretis sui. Nō est igitur quæ ex vocabulo homonymo vim faciat Iesuita; quando commune sit, nobisq; æque faueat, ac ei: nisi forte alia proferat argumenta, quib. probet nominatum hoc loco verbum interpretandi, ad ipsas voces referri: non autem vt nos volumus, ad rerum elucidationem.

XI. Sed, quid prodest vocabulum Latinum vrgere? Cur non potius ad fontes recurramus, quandoquidem ipsi fatentur aduersarij ita faciendum, ad dirimendam amphiboliam? Considerandum est igitur, vtrum vox ea, qua Nehemias Hebraice scribens vsus est, quamque Hieronymus reddidit interpretari, ad verba referatur, an potius ad res. Hebraice ergo interpretis verborum dicitur מלך, vt Genesios 42. & Esaiæ 43. At hic est מלך, quæ vox ad res ipsas potius refertur: nec vnquam vsurpatum occurrit de verborum translatione: sonat enim non aurium, sed mentis intelligentiam, vnde Græcæ interpres vertit οὐρανίου. Deuteronomij sexto וְכַתְּבֵם בְּסֵפֶר חָכְמָה וְיָדְעוּ אֲנִי ה' אֱלֹהֵינוּ וְיָדְעוּ אֲנִי ה' אֱלֹהֵינוּ. Exodi 36. חֹכְמָה וְיָדְעוּ אֲנִי ה' אֱלֹהֵינוּ. Deuteronomij 4. וְיָדְעוּ אֲנִי ה' אֱלֹהֵינוּ. hæc est sapientia vestra & intellectus.

XII. Iam vero de Christi temporibus, ijsque vocibus, quæ reperiantur in Nouo Testamento facile negotium. Primo, dico nihil aliud probari, nisi pure Hebraicum sermonem non fuisse vulgarem, non vero non fuisse intellectum. Atq; adeo ex ijs ipsis vocibus à Bellarmino collectis: Cumi mere est Hebraica. Abba, dema, pascha. Hebraica sunt: flexione tantum Chaldaica siue Syriaca; nam Hebraice dicuntur Ab, dam, Pascha: Golgotha corruptum גלגלת. Ita remanent sola, Talitha, & Hacel, neq; Hebraicæ, neq; ab Hebræis deductæ, sed Syriacæ.

XIII. Secundo, tum temporis exstabat iam paraphrasis Ionatæ, quæ populo vulgarem redderet Scripturæ textum: adeo accedens ad linguam Syriacam, vt vtriusq; vnam eandemq; Grammaticam docti confecerint; sicut apud Græcos; idioma siue dialecti, vna eademq; opera docentur: Vnde desumptum Marci 15. Eloi Eloi, lamma sabachthani: nisi quod pro מלך חסד Chaldaico, conseruatum est מלך Hebraicum: vt sciamus, & citatam esse à Christo Scripturam accommodatè ad vsu vulgarem; & tamen hunc ipsum vsu non omnino alienum ab Hebraico: vnde habemus, Amen, Alleluia, Hosanna, & similes doctiones.

XIV. Locus è Ioan. 7. ineptissime citatur. Quasi vero nullum sit ignoratæ legis crimen, nisi ijs, quibus ne ipsum quidem legis idioma cognitum sit.

Quod si est, tum ne Sadduceis quidem ipsis linguam Hebraicam intellecta atteremus, quia eos Christus in hunc inceperat modum, Matth. 22. *Erratis, nescientes Scripturas.* Enimvero hoc potius certum est, multos non noisse legem, & ignorare Scripturas, quibus tamen ipsa idioma, siue Hebraica, siue Græca, siue Latina, optime sunt cognita: siue ob propriam negligentiam, cum ne legunt quidem libros, vt suis Chrysostronius exprobrabat, quos tamen diu noctuq; versare debuerant: siue ob peruersitatem, cum sibi plus credunt quàm Deo, siue ob ingenij tarditatem. Sed quæcunq; causa sit, tamè ineptissima est consequentia; non nouit legem, ergo non intelligit Hebraicè. Nam Marci 9. cum Christus discipulis dixisset, Filius hominis traditur in manus hominum qui trucidabunt eum, sed trucidatus tertio die resurget: addit Euangelista, *Ipse uero ignorabat hoc dictum.* An quia barbare loquutum Christum & fortasse Hebraicè, adeo non intelligebant, vt ne uerba quidem assequuti essent? Ridiculum.

XIV. Iudæos post Christum non est necesse nos curare: aut ab ijs discere quomodo docenda sit Ecclesia Christiana. Nam hi non emendant, sed cumulant patrum suorum defectus, ne dicam blasphemias. Atq; adeo vere illis velamè positum, cum Moses legitur. Sed n si diligenter suas legerent Scripturas efficerentq; vt vulgo essent & cognita & familiares, maior spes esset de eorum salute. Itaq; cauendum nobis est, ne Christiani simili ignorantia verterno occupati, propriam salutem negligant, vt fit inter Papistas: quo exemplo nos terri, non Iudæorum recentiorum imitati sumus superstitionem, sed eum vsu, qui ab initio inter Christianos viguit, restitutum, vt omnes sua lingua Christum audiant loquentem.

C A P. VIII.

An Apostolorum temporibus Scriptura recitata sit lingua incognita.

I. Vbiq; Iudæorum vsui Bellarminus, vsu Apostolorum. Si Apostoli nulla lingua, præter Hebræam, Græcam & Latinam, scripserunt Euangelium: ne nunc quidem alijs linguis scribendum est. At verum antecedens. Ergo & consequens.

II. Consequentiam vel probat vel illustrat Ledesima quatuor rationib. Non n. (inquit) immerito tribus his potissimum linguis legem scribi diuinam, Apostoli, & eorum discipuli voluerunt, potius quam alijs. Primo, quod essent vniuersalissimæ, & maxime cõmunes, seq; per plures nationes diffunderent: vt Hebraica per totum ferme Orientem, omnes n. Chaldaicè, aut Syriacè, hoc est, Hebraicè, sed corruptè, & quebantur. Græca vero per totam Græciam, & Asiam Minorem, olim, ac varias alias prouincias, late patebat. Latina autem, per magnam Europæ partem vagabatur.

III. Præterea, quod hæ merito sunt omnib. præferendæ: quum istis tribus conscriptæ sint omnes scientiæ, & omnium disciplinarum & artium libri: tñ Theologia, tum Philosophiæ, tum Dialecticæ, tum Medicinæ, tum Mathematicarum disciplinarum, tum aliarum omnium diuinarum & humanarum rerum.

IV. Tertio: quum primum Euangelium alicui prouinciæ, vel primis alicuius populi hominibus, per quos ad alios debet deriuari, promulgatur, quod contigit Apostolorum tempore, merito in eorum lingua scribi debuit, quam ipsi intelligerent, quibus primis tradebatur: & in qua religiose traditum consignatumque custodirent, incorruptumque & immutatum ad alios transmitterent.

V. Quarto: quia non carere mysterio videtur, quod his tribus potissimum linguis Spiritus Sanctus voluerit, Verus & Nouum Testamentum conscribi. Nam, vt diuini consilij causam aliam non reperiamus, tamen quoddam hic æterni potest Sanctæ Trinitatis vestigium, quod sane non est omnino contemnendum.

VI. Hæc de propositione. Sed assumptionem Bellarminus probat: quia cum constet Apostolos per totum orbem terrarum Euangelium prædicasse, & Ecclesias constituisse, tamen non scripserunt Euangelia aut Epistolas linguis earum gentium, quibus prædicabant, sed tantum Hebraicè, aut Græcè, aut Latine. Nam Hebraicè Matthæus, Græcè reliqui: Latine Marcus: & de illis, quidem constat: de Marco, probatur ex Damaso in vita Petri, Adriano Fino libr. 6. Flagelli contra Iudæos capit. 80. & Petro Antonio Beutero annotatione 9. ad sacram Scripturam. Baronius Annalium tom. 1. ad annum quadragesimum quintum, addit, nescio quos Græcos & Syros, ex notis Chronici Genebrardi. Nazianzenus, in carmine de quatuor Euangelij. *Ματθαιὸς ἑρμηνεύει τὸν θεὸν ἐν τῷ ἑβραϊστικῷ, Πέτρος ἐν τῷ ἑλληνικῷ, & Μάρκος ἐν τῷ ἑσπερίῳ.* Quod si scripsit in gratiam Romanorum, quænam suberat causa, vt Græcè potius quam Latine scriberet? Pugnat autem duplici ratione. Prima est, quod Marcus dicatur Petri Interpretes: eius autem munus sit, ea quæ peregrina lingua dicta sunt eorum lingua reddere, quorum gratia id munus fuit. Altera: quia prudens lector, Græcèq; doctus, facile intelliget Marcum scripsisse Latine: nam si Græcum textum exactè disquirat, reperiet in eo esse nonnullas Græcas voces improprias ex Latino originali in Græcum semilitane translata: hæcque pollicetur Guillelmum Sirletum Cardinalem Bibliothecarium adnotaturum.

VII. Non scripsisse autem Apostolos vllis alijs linguis probatur, primo, quia nullum exstat vestigium vllius scripti Apostolici, nisi Græcè: nec aliud vllus Veterum testatur est, secundo, quia Paulus Romanis scripsit Græcè, quibus ea lingua non erat vulgaris: Item Petrus & Iacobus Iudæis per orbem dispersis; quib. materna erat lingua eius regionis vbi habitabant. Ioannes Parthis, teste Higino, Augustino, & Ioan. 2.

VIII. Respondeo, vtramque partem antecedentis esse falsam. Primo, minorem. Nam neq; certum est Matthæum scripsisse Hebraicè: & falsum Marcum Latine. De Matthæo defero ego quidem multum omnino Antiquis testibus, maxime vero Hieronymo, qui sibi visum asserit exemplar Hebraicum. At inde tamen nullum conficitur argumentum necessarium, sed tantum verisimile: Cui cur non opponam verisimiliter; non fuisse tantam suam Ecclesiæ vniuersalis, siue etiam Hierosolymitanæ negligentiam, vt eius editionis nullum sit omnino vestigium conseruatum, adeo vt nō modo nunc nō

exstet, sed etiam secundo post Christum seculo incognitum fuerit. Nam solus Pantanus, referente Eusebio historiæ Ecclesiasticæ libro quinto capite decimo, dicitur reperisse nescio quod exemplar: & quidem non Hierosolymitanum in Iudæa, vbi omnino asseruari oportuit, sed apud Indos, eo delatum à Bartholomæo.

XI. Adde, si certum fuit id ipsum exemplar fuisse Matthæi auctoris, cur saltem postquam est repertum à Pantano, nemo prorsus vsus est pro authentico: non ipse quidem Hieronymus, sed soli Hæretici Nazaræi; qui illud penitissimum habebant, teste Epiphano: qui tamen non indicat vtrum *ἡ ἀρχὴ* *ἢ* *ἡ ὑπόμνησις*, an potius versum? Et ab his quidem Hieronymum oportuit petere, qui tamen de eo non satis videtur esse certus. Nam in Matthæi cap. 12. à plebiscis que id appellari dicit authenticum: indicatque nonnunquam esse diuersum à nostro.

X. De Marco nullus est omnino Veterum qui meminerit, vel omnino suspicatus sit scripsisse Latine. Nazianzenus enim, quem vetustissimum Baronius nominat, de lingua nihil prorsus agit: tantum asserit scripsisse Aufonijs id est, Latinis. At ipsdẽ Paulum scripsisse quis nescit, & quidem Græcè: Author Pontificalis, non Damascus est, sed longe recentior Anastasius Bibliothecarius, sub cuius nomine iam tandem publicatus est. Huius quanta esse debeat auctoritas, non potest certius argumentum peti, quam ex ipso loco. *Post omnem (inquit) quatuor Euangeliorum fontem, quæ ad interrogationem, & testimonium eius, hoc est, Petri, firmata sunt, dum alius Latine, alius Græcè, & alius Hebraicè consonant, tamen eius testimonio sunt firmata.* Quis non mireretur hominis infantiam? Quatuor Euangelia dicit, postquam confirmata sunt à Petro, confirmata fuisse à Petro. Dignum virum, qui etiam stipites moueat! Deinde mendacium dicit luculentum: nam qui potuit quatuor Euangelia confirmare, qui tamen mortuus est, ante quam quarum esset composita? Itaq; hic testis, cum propter infantiam, tum propter mendacium explodendus. Finis & Beuter, homines nouissimi temporis, & Papistæ, non sunt digni qui in re tanta, tam antiqua nominentur. Genebrardus lib. 3. Chronologia: asserit Syros vniuersos in ea sententia esse: de Græcis prorsus tacet. Vnde habeat non indicat: quasi tantum possideret auctoritatem, vt vel solo nomine fidem mereretur.

XI. Miram vero Latinorum negligentiam, qui tantum suum thesaurum, tam nihil fecerint, vt non tantum eius vestigia nulla reliqua cõseruari, sed ne quidem vnquam vel leuissimo indicio habuisse sint testati. Nullo enim vnquam seculo, Euangelium Marci nominatum est Latinum, nisi translatum. Quis credat Græcos, & Syros melius nouisse? Et quidem si Latini tacerent. Sed contradicunt. Hieronymus præfatione in quatuor Euangelia. *De Nouo nunc loquor Testamento quod Græcum esse, nō dubium est: excepto Apostolo Matthæo, qui primus in Iudæa Euangelium Christi Hebraicis literis edidit.* Augustin. de consensu Euangelistarum lib. 1. c. 2. *Horum sane quatuor solus Matthæus Hebræo scripsisse perhibetur eloquio, ceteri Græco.*

XII. Quinetiam viderit Bellarminus, imo viderit Baronius, nam ille dubitat, iste asserit, quomodo non cum antiquis tantum, sed etiam cum suis cõsentiant. Sixtus Senensis Bibliothecæ lib. 1. diserit Marcum testatur scripsisse Græcè. *Rogatus (inquit) Roma à fratribus, iuxta id quod Petrum referentẽ audierat, breuè Græco sermone scripsit Euangelium: ita in omnibus conueniens cum his, quæ paulo antea scripsit Matthæus, vt eius videretur esse pedissequus.* & abbreuiator. Iacob. Ledesima Iesuita. *Constat primo, Apostolos Græcè tantum, aut Hebraicè Euangelium conscripsisse, sed & paulo post eorum tempore Latine fuisse conuersum.* Stapletonus in Relectione Principiorum Controu. 5. qu. 3. artic. 4. *Apostoli omnes non nisi Græcè scripserunt.* Et post: *Apostoli & Euangelista, solum Græcè scripserunt.*

XIII. Fateor vero, à Papiæ, Irenæo, & Hieronymo, Marcum appellari Petri Interpretem. Sed Respondeo Interpretis nomen, non accipi tantum p eo, qui ex vna lingua transferat in aliam, sed etiam qui sensum alterius exponit suis verbis, siue in eadem siue in alia. Illis autem verborum interpretib. Apostolos non indignis, quia ipsi habent donum linguarum, vt singulis nationib. loquerentur magnifica Dei facta. Vitales vero fuisse secundos interpretes; quia non possent Apostoli omnes populos, aut etiam è singulis populis quos libet homines alloqui. Proinde Petri Interpretem Marcum dici potuisse, ob eam causam, quod, vt Sixtus loquitur, Euangelium siue prædicaret, siue scriberet, iuxta id quod Petrum referentem audierat. Quæ ratione facile admittim etiam Titum fuisse Pauli interpretem.

XIV. Viderit Hieronymus, vnde dixerit, quod asserit Epistola 150. quæstione vndecima, Paulum diuinorum sensuum maiestatem digno non potuisse Græci eloqui explicare sermone, ideoque ei fuisse Titum interpretem. Nam id ego credo ne esse quidem verisimile. Quis enim putet Paulum nescisse Græcè, qui totam Græciam peragratus, tot Ecclesias constituerit? Quis credat auditum Athenis, barbaro sermone orantem? Imo quo ore 14. prioris ad Corinthios gloriaretur, semagis quam ipsos loqui linguis? Aut quis in tot eius Epistolis aliquid desideret ad Græci sermonis sinceritatem.

XV. Vidit Baronius: itaque fateatur Apostolos Græcam linguam eadem facilitate, qua Hebræam pronunciasse, nec ea de causa, quæquam eorum indignis interprete, sed cum vel in eodem auditorio essent qui eundem sermonem, quo concionantes vterentur, penitus ignorarent: vel difficilia quædam proponerentur, quæ omnes non facile conciperent. Quæ si sunt vera, ergo non loquitur, si fuit Marcus interpres Petri, debuisse Latine Euangelium scribere.

XVI. Nam primo: si concionabatur Romæ Petrus, protecto Latino sermone vtebatur: nec Baronius diffidet. Quis ergo non inepte dicat Marcum ideo Latine scripsisse, quia adstantem quidam qui linguam Latinam nescirent? Non n. esset interpretatus, sed eadem potius verba retulisset. Debuerat ergo Græcè scribere. Vix n. vllum Romæ versabantur, qui non vel Latine, vel Græcè intelligerent.

XVII. Secundo, si ob mysteriorum difficultatem Marcus fuit interpres Petri: ergo non sit necessaria conclusio, vt Latine scripserit, sed tantum vt facilius & accommodatius ad populi captum. Deinde nego Euangelium Marci continere mysteria quædam minora aut accommodatiora ad captum vulgi, quæ Petrus ore prædicabat: alias ostendat nobis Pontificij, quænam illa fuerint. Quod si non possunt, tum ne ægre ferat Baronius, si hoc ab Interprete argumentum rejicimus.

vique, Lucianica. Ab Antiochia ad Ægyptum, id est, per totam Syriam, Originica: per totam Ægyptum Hefychiana. Et tamen lingua Græca non erat vulgaris à Constantinopoli ad Antiochiam: & multo minus in Syria & Ægypto.

VI. Nam Galatarum linguam fuisse non Græcam, sed similem Treurensem linguam, Hieronymus testatur lib. 2. in Epistolam ad Galatas: Pontum, Cappadociam, Asiam minorem, Phrygiam, Pamphiliam, non habuisse eandem vulgarem linguam, sed diuersam, vt alii alios non intelligerent, patet ex Act. 2. In Syria non fuisse linguam Græcam, sed aliam longe diuersam, testatur Hieronymus in vita Hilarionis, dicens Hilarionem interrogasse quendam obfessum primo Syriace, tum Græce: vt intelligerent Græci qui aderant. Ægypto propriam fuisse linguam testis Athanasius in vita Antonii: quem dicit per interpres disputasse cum Philosophis: & Hieronymus, eum scripsisse Syriace epistolas, qua postea in linguam Græcam versæ sunt.

VII. Linguae Latine vsus in Africa fuisse inde constat, quod nulla vquam mentio est vltius Translationis Punice: tum ex variis locis Augustini, & Cypriani. Non fuisse tamen Latinam linguam omnibus vulgarem, Augustinus testatur, qui vocem Salus Punice trina significare docet in expositione inchoata ad Romanos: & quosdam Latine, & Punice quosdam, vt omnes rusticos Punice tantum scuisse. In Hispania patet Latinam linguam in vsu fuisse ex Isidoro: & Concilio Toletano quarto. Et tamen Latinam desisse esse vulgarem ante annos millesimum, apparet, quia separata fuerit ab Imperio Romano, inuadentibus Gothicis & Mauris, qui sine dubio nouam linguam inuenerunt. In Anglia Beda testatur Latinam fuisse communem propter Scripturas quatuor tamen fuisse linguas vulgares. In Gallia, colligitur ex Albini Alcuii præceptoris Caroli Magni libro de Diuinis officiis, & ex Amalario Treurenfi: eodem modo celebrata fuisse diuina officia. Aut ducentis ante Amalarium annis Franci Galliam occuparant, qui linguam propriam habuerunt, vt constat ex Hieronymo in vita Hilarionis. In Germania lectas Latine Scripturas fuisse patet ex Rabano Moguntino, & Ruperto Tuitienfi. In Boemia constat Gregorium septimum noluisse permittere vt officia lingua Sclauonica celebrarentur. Denique in Italia sine controversia vlla semper Latine lectæ sunt Scripturæ. At desisse vsus eius linguæ esse vulgarem apparet ex Radeuico lib. 2. de gestis Frederici: & Thoma in caput 14. prioris ad Corinthios. Ergo constat in vniuersa Christi Ecclesia semper Scripturas fuisse lectas, Græca tantum & Latina lingua: atque hoc argumento nihil efficacius.

VIII. Respondeo ad Maiorem: primo reddi incertam ab ipsis aduersariis. Nam cum nos libro præcedenti argumentemur ab vsu antiquo Ecclesiæ, Sixtus Senensis, sed & Alphonsus de Castro lib. 1. contra Hæreses c. 13. respondebant, multa instituta fuisse in communem Republicæ vtilitatem, quæ cum postea incommodum & periculum afferrent, abrogata fuerint: afferbantque exempla vigiliarum in Cæmeteris, & porrectæ in fidelium manus Eucharistiæ. Cum igitur illi nolint nobis maiorem concedere, quo iure in nos eandem torqueant? Id certe fuerit eorum, qui suo commodo omnia metiuntur: non autem veritate.

IX. Secundo, non esse vniuersaliter veram. Distinguendum enim inter instituta perpetua & temporaria. Illa, cum sit ratio per se certa, nunquam esse mutanda: Hæc autem varie vsurpari pro variis & temporibus, & locis: imo etiam posse abrogari: vt patet exemplo Concilii Apostolici: & tamen deinceps libere vsurpata. Itaque si argumentum intelligitur de perpetuis, negatur minor, vt postea: sin de temporariis, negatur maior.

X. Tertio, vtum Ecclesiæ esse vel ab institutione & præcepto, vel tantum à consuetudine. Illum esse longe sanctiorem, ac vel nunquam immutandum, vel tantum si sit in rebus medijs, ob graues necessariasque rationes. Hunc vero, cuius incognita origo est: ac propterea etiam ratio, facilius accommodari ad præsentis circumstantias. Sic cum olim ob nocturnos cœtus Ecclesia luminaribus necessario vteretur, inde paulatim etiam interdum confervata sunt, propterea libere irridentur ab Hieronymo. Iam si argumentum intelligitur de vsu, qui profuexit à præcepto, negatur minor. Sin autem de consuetudine negatur maior. Nam plerumque consuetudo vetustas est erroris.

XI. Quarto, vsus Ecclesiæ vniuersæ intelligendus est, non qui in variis Ecclesiis varius est: sed qui in omnibus vnus idemque. Et sic Augustinus intellexit loco citato ex Epist. 118. Verba enim sunt, *Si quid horum tota per orbem frequenter Ecclesia, hoc quoniam ita faciendum sit, disputare, insolentissimè & insaniam est.* Loquebatur autem de variis ritibus. Itaque hoc voluit, vt si vnum eundemque ritum vbique obseruatum comperimus, de eo ne disputemus. Iam ergo si argumentum Bellarminus intelligat, de iis vsibus qui vniuersales fuerint per totum orbem: negatur minor. Nam per se varietas apparet: cum negari non possint tres illæ linguæ esse variæ. Sin autem de iis, qui non nihil in sua varietate habent conforme: vel potius, si vsus Bellarminus, vnum constet à variis particulis, negatur maior: de qua hæctenus.

XII. Ad minorem. Primum, is vsus à nullo fuit institutionis præcepto. Neque enim vquam probabunt omnes simul Iesuitæ quantumuis suas operas conferant: aut à Christo, aut ab Apostolis institutum certo præcepto fuisse, vt iis linguis vbique gentium Scripturæ legerentur. Sed inde fluxit, quod præsentem vsus tum Christus, tum Apostoli amplexarentur: & quia non subito: sed paulatim, atque sine sensu linguæ mutata sunt, inde factum, vt idem vsus confervatus sit. Sic quia ab initio adulti baptizandi varie interrogabantur, an crederent, an renuntiarent Diabolo: remansit idem mos etiam tunc, cum non soli infantes oblati sunt: atque inde nequeunt Papistæ dimoueri: quæ est eorum *ἡ ἀρχαία* risu digna.

XIII. Deinde qui sit, vt tribus linguis propositis, nominatisque & in iis prima Hebræa, tamen postea in illa *ἡ ἑβραϊκή*, totus orbis duabus tantum tribuitur? Græcæ, videlicet, & Latine, Hebræa autem tanquam *ἡ πρώτη* omittitur. Adeo quidem, vt quæ ad eius sortem pertinere videbatur, Syria, cuius Iudæa membrum erat, Græcæ cederetur: Et sane in ipsa vrbe Hierosolymis, Græcæ institutum fuisse populum constat, saltem ex Cyrilli Catechesibus: & ex Liturgia, quam Iacobi vocant, siue Hierosolymitanam. Ledesima etiam assentit Hebræorum linguam non immerito iam relegatam esse ad Rabinos, & alios tantum qui literas discunt, legis peritos & Doctores. At hoc si factum, ergo argumenti propositio falsa est: patetque variari posse linguas in Ecclesia pro necessitate præsentis: nec iis neces-

sario hærendum, quæ fuerant ab initio vsurpata. Itaque quemadmodum in Iudæa nemo reprehendit mutatam esse Hebraicam linguam Græcæ: tum quum illa antiquata, hæc communis facta est: sic nemo iuste reprehendat eos, qui Latine vulgarem siue communem aliquam substituerunt, cum Latina facta est incognita.

XIV. Tertio ipsa trium linguarum diuersitas, quorsum? Nam si nihil interest Scripturam legi lingua incognita, poterat vnica satisfacere. Neque enim Græcorum magis interest Scripturam nosse, quam Gallorum, aut Germanorum, aut Anglorum. Itaque omnibus nationibus sufficere potuit vnica, puta, Hebræa. Curigitur Græca addita? cur Latina? Et quidem diuersis regionibus? nisi quia Hebrææ aut Græcæ apud Latinos nullis esset aut non esset vnus commodus? ac ne Latine quidem apud Hebræos, & Græcos? Nos igitur recte negamus linguam quantumuis antiquam aut primam, retinendam apud eos, quibus non est cognita.

XV. Quarto, minor est falsa. Nego enim his tantum linguis vsam olim esse Catholicam Ecclesiam. Quia constat multas fuisse Scripturæ versiones in alias linguas, vt ostendimus: & quidem non recentes, sed intra annos quadringentos à Christo: vt Syriam, Gothicam, & Dalmaticam. Itaque si primis illis seculis non est ternarius ille numerus obseruatus: cur ei subiciamus hodie Christianos?

XVI. Augustinum Bellarminus citauit fide Iesuitica, quasi dicentem ad intelligentiam Scripturam necessariam, esse cognitionem tantum trium linguarum: quia in illis Scriptura legeretur. Locus ita se habet, *Contra ignota signa propria, magnum remedium est linguarum cognitio. Et Latina quidem lingua homines, quos nunc instruendos suscepimus, duabus aliis ad Scripturam diuinarum cognitionem habent opus, Hebræa scilicet & Græca: vt ad exemplaria præcedentia recurratur. Si quam dubitationem attulerit Latinorum interpretum infinita varietas.* Tripliciter ergo Bellarminus falsauit. Primo, indefinite proferens, quod Augustinus distincte de Latinis dicit, quos instruendos suscepit: secundo excludens particulam addens, quam Augustinus non habet. Tertio, pro recursum ad præcedentia exemplaria, substituit lectionem: Nam hoc de lectione falsum, siue, quia aliis etiam linguis locus esset: siue quod, ne iis quidem tribus lectio fieret publica, videtur enim desisse linguam Hebraicam. Illud vero semper verum est: nam etsi nusquam gentium Scriptura publice legeretur Hebraice, & Græce: tamen Hebraica, & Græca exemplaria erunt præcedentia: nimirum quia ab his manasse oportet alias omnes versiones.

XVII. Quod si Græcos homines instruendos suscepisset, tum ille profecto dixisset, eius linguæ hominibus necessariam esse tantum linguam Hebraicam: quia videlicet ab ea sola translata habeantur Scripturas. At hodie Iesuitæ, si de Gallica sua editione loquantur, non iam vnica, non duabus tantum suis hominibus opus esse dicerent: sed tribus. Nimirum, quia fluxit editio illa Gallica à Latina: hæc autem partim à Græca, vt in Nouo Testamento, & in Apocryphis: partim ab Hebræa in reliquo Veteri Testamento. Imo etiam in Psalmis, & Iob, & Prouerbijs, à Græca, quæ ipsa ab Hebræa. Nos vero, iisdem verbis vti possemus cum Augustino: qui edimone vtitur Gallica, ex ipsis hausta fontibus, adeo vt Latina facile carere possemus. Nec tamen adeo desipimus, vt negemus aliam vllam Bibliorum editionem, extare quam Hebræam, Græcam & Gallicam.

XVIII. Quinto, linguas distinguo, in vulgares & communes. Vulgarem intelligo, quæ alicui genti naturalis & materna, atque in vsu cuiuslibet populo, concluditur eius gentis terminis, nec vterius porrigitur. Communes autem, quæ sic sunt vni genti vulgares, vt tamen latius pateant, porrigiturque ad diuersas prouincias, & regiones. Exempli gratia, vulgares lingue sunt, Delphinatum, Prouincialium, Occitanorum, Viuariarum, Aruennorum, Lugdunensium, Vasconum, Sabaudorum, Burgundorum, Lotharingorum, Valionum, eorum etiam, qui ditione Bernensi dicuntur Romane loqui. Sed lingua Francica, etsi paucis sit vernacula, tamè per eos omnes nominatos populos longe lateque vagatur, etsi non pauci omnino sint extra ditionem nostri Regis, nec numerentur inter Francos. Quæ causa est, vt in iis omnibus, quæcunque à Papa discesserunt Ecclesiæ, nostra Francica editione vtantur, nimirum, quia id idioma tam norunt, quam suum: etsi eodem vtantur in loquendo valde pauci: hoc est, honestiores tantum.

XIX. Hoc ita constituto, dico linguam Græcam aut Latinam nusquam gentium vsurpatam olim fuisse in legendis Scripturis, vbi non esset aut vulgaris, aut saltem communis, proindeque cognita. Postrema autem scilicet non est quod valde curemus: quibus omnia paulatim in dederis veterunt: vt Lindanus agnoscat annotationibus ad Liturgiam Peetri. In eo vero peccat illa *ἡ ἀρχαία*, quia nobis vniuersæ Prouinciæ oculis subiiciuntur, quæ sumit linguam Græcæ & Romanam non fuisse vbique vulgares: quod & nemo negat sanus & Bellarminus probando sudat satis otiosus: cum nos de ignotis contendamus, neque enim linguas odimus Græcas aut Latinas, quia Græcæ sunt aut Latine: sed earum ab Ecclesiæ vsu publicum exulare volumus, postquam factæ sunt plebi incognitæ qui olim ad eo erant vel vernaculæ vel communes, vt Scripturas ita lectas intelligerent non tantum docti: sed etiam quilibet plebeus.

XX. De Græca, habeo Papistarum testimonia: Richeomi Iesuitæ c. 32. libri 4. de Missa aduersus Plessæum, eam communem appellantis totius Orientis & Occidentis, cum propter Græcorum Imperium, quod per vniuersum orbem propemodum extendebatur, tum propter libros Philosophicos Poeticos, & Historicos. Iacobi Ledesime etiam Iesuitæ, cuius argumentum præcedenti relatum est asserentis Græcam linguam, per totam Græciam, & Asiam minorem olim, ac varias alias prouincias late patuisse. Denique Iulii Cæsaris Bulengeri contra Plessæi lib. 2. c. 5. qui eiusdem linguæ vsus in Perside fuisse agnoscat, iam Crassi tempore, teste Plutarcho: totamque Græciam, Thraciam, Syriam, Armeniam, Ægyptum, Phrygiam, Asiam minorem, Græce locutus esse. His ergo iudicijs causam obtemus, nec nobis posthac molesto sit Bellarminus, suorum suffragiis inferior.

XXI. Sed possumus nos etiam vt *ἡ ἀρχαία*, omnesque prouincias illustrare, atque oculis Bellarmini subiicere, vt voluptatem voluptate compensemus. Ergo à Constantinopoli ad Antiochiam vsque numerantur Pontus, & Bithynia, Gallatia, Asia minor, Caria, Lycia, Lydia, Pamphylia, Cappadocia, Cilicia, Phrygia. Ex his, gratis, opinor, concedit Cariam, Lyciam, Lydiam, Ciliciam: sed & insulas Rhodum, Cyprium, Lesbos, Cretam, atque alias, cum eas nullo loco nominet. De reliquis ergo dicendum.

XXII. Ut argumentis duobus certissimis. Prius est sumptum à nominibus propriis, quæ imposita reperiuntur tum locis, tum fluminibus, tum hominibus. Nam, si ea Græca sunt, quid causæ est, quo minus eam linguam concludamus in usu fuisse? Non enim in Germania esse solent nomina Hispanica: aut in Hispania Germanica. Sic singulæ nationes de suo suis nomina rebus accommodant. Imo vero etiam exteri huic se consuetudini subiciunt: sic in Gallia habemus Augustodunum, Iuliodunum, Castrorodunum, à Romanis ducta nomina, forma tamen non Romana. Hinc factum, ut Buchanani in Annalibus Scoticis, Scotorum Gallorumque antiquam cognationem recte se probare putauerit, ex oppidorum, fluuio, regionum nominibus.

XXIII. Hæc igitur habet, non omnia, sed exempli tantum gratia, quædam nomina, ex Ptolomæo, Strabone, Solino, Mela, atque aliis selecta. Locorum. In Ponto & Bithynia, Heraclea, Nicomedia, Nicæa, Diopolis, Iulio-polis, Traianopolis, Philadelphia, Tripolis, Aphrodisias, Antandrus, cui duplex (inquit Mela) causa nominis iactatur. Alii Ascaniam Æneæ filium, cum ibi regnaret capsum à Pelasgis, ea se vedemisse commemorant. Alii ab eis putant conditam, quos ex Andro insula vis & seditio exegerat. Hi Antandrum, quasi pro Andro: illi quasi pro viro accipi volunt. In eadem regione Lampfacum, Phocæis appellamibus, nomen ex eo traxit, quod consulenti bus in quasdam terras potissimum tendere, responsum erat, ubi primum fulsisset, ibi sedes capesserent. In Paphlagonia & Galatia, Ægialus, Cyaneæ petræ Chænicides, propter quædam nra s' wra ve ð þ r s π e i n s cauernas quasdam, veluti foueas saxosas. K e i s μ e i n n o n. In Cappadocia, Persafæ Dianæ fanum, Δ i e τ o w a n a u t h r o n φ e i s θ r o n, & ex vltioribus locis aduectæ effert. Leucofyri populi, Polemonium, Ischopolis, Sebastopolis, Neocæsarea. In Cilicia, quæ proxime accedit ad Antiochiam, Petrapæcile, Epiphania, Nicopolis, Irenopolis, Sebasie, atque alia.

XXIV. Fluuiorum in Bithynia Parthenius, Δ i e τ o w a n a u t h r o n φ e i s θ r o n, & ex per floridos campos ferat. In Pamphylia Eurymedon, & Cataractes, quia se precipit at ita dictus, inquit Mela libri 1. c. 14. In Asia Minore, Sacrilegi certaminis factum, & audaces in Deum tibias testatur nō procul cum fonte vallis, quæ euenit gestu rei signat, & ab Apamea decem millibus passuum separata, Aulo crene usque adhuc dicitur. Verba Solini c. 53. Et hæc à parte qua dies medius est, amnis Pactolus, quem aurato fluore incitum, aliter χρυσοειν vocant. In Cappadocia & Pamphylia Melas.

XXV. Viros si diligenter colligam, vix numerum assequar. Philetærus ex Teio, princeps Attaliorum regum. Cephalo Gergethius, Neoptolemus Parientis cognomen gloriographus. Lampfaceni, Charon, Adimantus, Meritonus. Simopenfes, Diogenes, Timotheus, Diphilus. Amyseni, Demetrius, Dionysiodorus. Ex Seleucia & Pompeiopolis Ciliciæ, Athenæus, Xenarchus, Chrysiippus, Philemon.

XXVI. Quæ omnia locorum, fluuio, virorum nomina, ipsa originis etymologia, profus Græca sunt. Nam ea consulto omisi, quorum flexionis analogiam constat esse Græcam: tum quod eorum iniri non possit numerus tum quod obici possit ea Græcos autores, à quibus ad nos deueniunt, de industria inflexisse. Et illa mihi sufficiunt.

XXVII. Secundum argumentum, est ex usu linguæ Græcæ in docenda religione Christiana. Nam si plebem alioquentes Episcopi reliquique doctores, vsi sunt lingua mere Græca, tum necesse est ipsam plebem Græce intellexisse. Fatentur enim aduersarii, concionandum lingua vulgo cognita: nisi forte hunc morem induci etiam velint, sed spectentur conciones, æque cum Missæ Sacrificio, & theatralibus ludis. Sed & Ledesima primis saltem concessit Evangelium merito eorum lingua scriptum. Iam vero non tantum scripserunt Græce, Paulus ad Galatas, & Ephesios, Ioannes ad Smyrneses, Sardenses, Philadelphenses, Pergamenses: Ignatius ad Magnesianos, atque alios: sed etiam concionati sunt apud Antiochenos Chrysostrabus, Cæsarenses Basilus, Alexandrinos Athanasius, Seleucenses alter Basilus, Chrysostromi familiaris si Photio ereditur: Hierosolymitanos Cyrillus, Alexandrinos alter Cyrillus: ut alios taceam infinitos. Constat igitur per totam Asiam, hoc est, à Constantinopoli ad Antiochiam vsque, communem fuisse linguam Græcam, id est, vulgo cognitam, et si non vulgarem: ac proinde potuisse absque vllo plebis dispendio Sacras literas Græce legi in publicis cæteribus.

XXVIII. De lingua Latina non est difficilius negotium. Nam primo Plutarchus in quæst. Platonicis, quæst. vltima δ e κ e i n i n q u i t, & e i τ o n P o l i t i c o n λ i γ e i n, & i θ r o λ o γ o u n i u e i s π e i t e s a u t h r o n o i χ ρ o n t u n. Videtur de Romanis loqui, quorum sermone nunc æque omnes homines utuntur. Significans tam late patere Romanam linguam, quam Imperium. Quod Augustinus etiam notauit c. 7. lib. 19. de Ciuitate Dei. Opera data est, inquit v t i m p e r i o s a c i u i t a s n o n s o l u m i n g u m, v e r u m e t i a m l i n g u a m s u a m d o m i t i s g e n t i b u s p e r s p e c i e m s o c i e t a t i s (hanc enim probo Lipsii emendationem) i m p o n e r e t, p e r q u a m n o n d e e s s e t, i m o a b u n d a r e t i n t e r p r e t u m c o p i a.

XXIX. Sed in occidente maxime, qui tandem dictus est orbis Latinus, & ob religionem, Ecclesia Latina: Græcis pertinacius suam linguam retinentibus. Vnde Viues annotatione in eum Augustini locum. Curabant ergo Romani, ut in Prouinciis plurimi Latine loquerentur, ita ut Hispanias, & Gallias, Latinas profus fecerint, veteribus illarum gentium linguis abolitis. Sed & ante eū Laurentius Valla præfatione in Elegantias. Nostri (inquit) per totum pene Occidentem, per Septentrionem, per Africa non exiguam partem, breui spatio linguam Romanam celebrem & quasi reginam effecerunt, & post, Hortabantur prouinciales omnes, ut cum Romæ, tum in Prouincia Romane loqui consuescerent. Tandem exsultans, Nostri est Italia: nostra Gallia, nostra Hispania, Germania, Pannonia, Dalmatia, Illyricum, multæque alie nationes. Deniq; Iulius Cæsar Bulergerus contra Plessæum negat Hispanis, Hungaris, Afris, Gallis aliam fuisse linguam, quam Latinam. Et sane rei plena probatio est, si quis eas linguas, quæ sunt in usu hodierno, Gallorum, atq; Itolorum comparat cum Latina, si solam flexionem excipiant. Imo vero Itala, ipsa etiam flexione non valde differunt. Sed & Hispanica, cum flexione non sit alienissima: tum etiam vocabulis crebris accedit.

XXX. Quod ad Gallias attinet. Strabo libro 4. de iis regionibus, quibus Cauarum nomen erat inditum, negat accolæ esse Barbaros censendos μετρεσως τὸ πάθος εἰς τὴν Ῥωμαίων τὴν πῶν καὶ τῆ γλώττης τοῦ εἰναι, πρὸς τὴν καὶ τῆ πρὸς τοὺς μετασιν iam magnâ partē in formâ Romanâ, cum lingua, tum vitâ ratione, nonnullos etiam ciuili gubernatione. Et exstant Eucherii Homiliæ (Eucherio enim tribuit Baronius tom. 1. ad annum trigésimum primum, verisimilius mea sententia, quam Cæsario Arelatenfi Bellarmino lib. 1. c. 9. de Arelanther Latinæ. Illæ videlicet, quæ hæctenus lectæ sunt sub nomine Eusebii Emisseni, in lucemq; primo emissæ per Ioannem Gagnæum Parisinum Theologum, Sulpitius Seuerus in vita B. Martini, testatur lecto versu Pl. 8. clamorem populi sublatum fuisse, aduersus eos qui Martini ordinationi resistebant. Nimirum populus eius loci ut auribus sonum, ita mente sensum perceperat. Nam hodie certe, apud Papistas ex lectione linguæ Latinæ, nullum omnino motum videas: nimirum tuba sonum incertum emittente.

XXXI. De Hispania præter illam linguæ germanitatem, quam diximus, Strabo lib. 3. testimonium dicit illustre. Ἴ ἢ τὸ πὸς χῆρα, Ἀδουμορὶα & τὸ ἡμερῶν τὴν πόλιν ἡδ' ἠσώκας λῆθης τὸ τερδὶ περὶ τῆ πὸς Καλκῆκῆς τὴν Δία πῶν, εἰς τὴν οὐκ εἰρημὶ Πελουβίῳ διὰ τὴν συζύγειαν, ἀλλ' ἰκίσι οἱ αἱ οὐκ ἠπίοι. τὰ πῶν αὐτὸν ζῶσι. Οἱ δὲ τὸ τερδὶ πῶν, ἡμὲν μὴ λ. σπῶι αὐτὸν τὸν Βαδῶν, πῶν εἰς τὸ Ῥωμαίων μετὰ ἑθελῶν) τῆ σπῶν, ἡδ' ἡδ' ἀλλ' ἐκ τῆ σφῶν τῆ σφῶν μεμνημένοι. Λατινοὶ τὸ εἰς τῶν γλῶσσῶν, ἡδ' ἡδ' ἐκ τῆ σφῶν Ῥωμαίων, ἡδ' ἡδ' ἐκ τῆ σφῶν τῶν πῶν τῶν εἰς τῶν Ῥωμαίων. Turditanis ad felicitatem regionis vita etiam ciuitas) & mansuetudo accedit, quod & Celticis ob vicinitatem cognationemque contingere Polybius scribit, minus tamen his, cum fere vicatim habitet Turditanis autem, maxime qui ad Batin sunt, plane Romanos mores assumserunt, ne sermones quidē vernaculi memores, ac plerique facti sunt Latini, & colonos acceperunt Romanos parumque abest quin omnino Romani sint facti.

XXXII. Ex Africa, autores habemus, nobilissimos, Tertullianum, Cyprianum, Augustinum: qui omnes in Africa nati, in Africa vixerunt, Afris vel scripserunt, vel concionati sunt. Tertullianus suum de Pallio librum, nonne in Africanorum gratiam, apud quos id vestimenti in scomma abierat, ut Christianos appellaret γραικὸς ἐπιθήκω, Græcos impostores? Et quos ex eodem libello constat à Romanis togam mutuatos esse, neget aliquis linguam? Quid quod idē ad vxorē scripsit, non Africe, sed Latine? ad mulieres de habitu, ad feminas de cultu, ad virgines de velo? Et quidem, ut nores, non quemadmodū docti solent de quibulibet rebus in musæo cōmentari, quæ postea nō docti legant, paucique: sed ad eas ipsas directo sermone, ut in earum gratiam scripta licias. Ancille, inquit, Dei viuis, conserua, & sorores mea, quo inre deputor vobiscum, postremissimum omnis, qui de meo iure conseruiti & fraternitatis audeo ad vos verba ista facere, non vitique affectioni procurans in causa vestra salutis. Cyprianus quoties scripsit ad Clerū, quoties ad Martyras, quoties ad plebem? Scripsit a non Latine tantum, sed eleganter. Hæc Cathagine, Africae Metro-poli, vbi orabat etiam Apuleius Latine, quam poterat eloquentissime. Et, Quis vestrum (clamabat i. Floridorum) unum mihi solaciū, unum ignoreri? Quis vel unam syllabam barbarè pronunciatam donauerit? Quis incondita, & vitiosa verba temere, quasi delirantibus oborientia, permisit blaterare?

XXXIII. Augustinus suos Hipponenses non docebat nisi Latine. Exstāt infiniti eius tractatus & sermones, quos et ad infimorum hominū caput accommodabat: quo fructu, si Latine loquentē, aut nemo, aut soli docti essent assequuti? Nam apud imperitos perinde est siue eloquenter dicas, siue putide. Docti autem amant eloquentiam: & sordibus offenduntur. Ille vero ita se demittebat, vt crederet doctorem pietatis imperitis loquentem debere osium potius quam os dicere, vbi Africæ aures de correptione vocalium vel productione non iudicant. Qui locus è 4. de Doctrina Christiana notatu dignus est. Significat sic apud Afros tum fuisse vulgo cognitam linguam Latinam, vt hodie apud nostros plebeios linguam Francicam: se. vt verborū sensus intelligatur: at verborū delicia in accentibus & temporibus nō percipiuntur. Quid a nostros plebeios dico? Imo, quomodo apud doctos hodie lingua Latina. Nā cū omnes facile sciant, quid distet os ossis ab ore, quis est tamen qui si pronunciet, Confregisti os mihi, vel illud Plaut. Amphitryone, Exostatum os esse oportet, vt ex ipso sono distinguat vtrum dixerit? Innuit n. Augustinus Latinas aures satis discernisse os oris, ab os, ossis. Nimirum quia est vtrunque syllaba esset longa, tamen in os, vnde ossis, vocalis erat breuis: at in altero longa, & pronucianda quasi os, duplici non sono, vt in osor, sed tēpore, vt ossis. Quale discrimen Franci obseruant in Touche pro luco, & touche pro tactione: in gosa ste gustat, & goute gutta in pecheurs pilcatores, & pecheurs peccatores.

XXXIV. Sed non est necesse cōiecturas sectari: cum habeamus locuple-tissimum eiusdem testimonium lib. 1. Retractatio. c. 20. Volens (inquit) causam Donatistarū ad ipsius humilissimi vulgi, & omnino imperitorum atq; idiotarū notiam peruenire, & eorum quantum fieri posset per nos inhæere memoria. Psalm. qui eis caneretur per Latinas literas feci. Et paulo post, Ideo a. nō aliquo carminis genere edidi fieri volui, ne meo necessitas metrica ad alia verba qua minus sunt vsitata cōpelleret. Hic mihi tria nota. Primū, ab Augustino Psalmū esse cōpositū in gratia quorūcunq; imperitorū: secundū cōpositū esse vocibus vsitatissimis vitatis minus vsitatis: tertium, Latinis literis. Hinc vero quis non concludat ipsi etiam imperitis hominibus in Africa voces litterales, quæ id est, sermonem Latinum, fuisse vsitatum, fuisse itaque cognitum?

XXXV. Nā quod cōtra Bellarm. citat ex inchoata expositione ad Romanos, partim frustra: citat partim falso. Frustra quia nō sequitur ignaros fuisse Latini sermonis Pænos et si Saulus aliud Punice significaret, aliud Latine: sed tātū aliā esse linguā Punicā, aliā Latīnā: quod nos minime negaremus, etiā si hoc nūquā scripsisset Augustinus. Falso: quia nunquā dixit Augustinus, omnes pene rusticos scisse tantum Punice. Contra vero ferm. 24. de Verbis Apostoli, Punicum (inquit) Prouerbum est antiquum, quod quidam Latine vobis dicant, quia Punice non omnes nostis. Ex his verbis quis non eliciat Hipponensibus magna cognitam fuisse linguam Latinam, quam Punicam? Saltem hoc obtinemus: sicut, et si Punice non omnes nyrant, Punica tamen lingua non erat nō vulgaris: sic, et si Latine nō omnes sciret, nō fuisse tamē Latīnā nō cōmunē.

XXXVI. Venio ad Germaniam. Hic primum falso citatur Rabanus: nam ille non agit de lingua Latīnā: sed tantum de nocturnis vigiliis, quas ægre ferebat, a nescio quibus, quos vespertis appellat, contemni. Has ergo vigilias dicebat ab vniuersa Ecclesia seruari: quod omnino falsum est de lingua Latina, quæ apud Græcos vix audiebatur. Secundo, cognitam fuisse in Germania linguam Latinam, probo ex eodem Rabano, qui libro 1. c. 33. testatur ad omnem sacerdotis orationem seu benedictionem populū fidelium, respondere Amen: quod iam pridem fieri debuit, cum profus ignorari cœpit lingua Latina. & lib. 3. c. 30. Quamuis in bonis doctoribus, tanta docendi cura sit, vel esse debeat, ut verbum quod nimis obscurum sit vel ambiguum, Latinum esse non possit, vulgus

vulgi autem more sic dicatur ut ambiguitas obscuritasque vitetur: non sic dicatur ut à doctis, sed potius ut ab indoctis dici solet. Quid enim potest locutionis integritas, quam non sequitur intellectus audientis, cum loquendi omnino nulla sit causa, si qua loquimur non intelligunt, propter quos ut intelligant, loquimur? Quae ab Augustino mutuata, significant aliter quidem doctos, aliter imperitos; sed tamen utrosque Latine esse loquutos; vel saltem Latine loquentem intellexisse: & eum qui in Ecclesia doceat, sic loqui debere, ut loquitur vulgus.

XXXVII. Restant Angli: in quibus Bedam Bellarminus corrumpit, more Iesuitico, cum eum dicit testatum suo tempore illis fuisse quatuor linguas vulgares: tamen Latinam communem omnibus propter Scripturas. Ille potius ita scripsit lib. 1. historiae c. 1. *Haec Anglia in praesenti iuxta numerum quibus lex diuina scripta est, quinque gentium linguis unam eandemque summam veritatis & verae sublimitatis scientiam scrutatur & confitetur, Anglorum videlicet, Britonum, Sotorum, Pictorum & Latinorum, qua meditatione Scripturas à ceteris facta est communis.* Quibus non quatuor, sed quinque vulgares linguas significat Beda: ut essent in Anglia nonnulli qui vulgo Latine loquerentur: sed hanc Latinam factam esse communem, hoc est, ab iis etiam cognitam, quibus non esset vulgaris. Porro non solum Latinam editionem Scripturarum usurpatam fuisse, sed & alias. Nam illud Scrutari & confiteri veritatem, refertur non ad solum Latinam, sed aequae ad quinque linguas; et si communior fuerit vsus Latinae.

CAP. X.

An lingua vulgaris prauidet vnitati Ecclesiae.

I. **I**am vero Bellarminus argumentatur à rationibus, primumque ab vnitatem Ecclesiae, conuenire enim omnino ad vnitatem illam conseruandam, ut publicus vsus Scripturarum sit in aliqua lingua communissima: alias tolli communicationem Ecclesiarum. Sic dispono per partes: Scripturae publicae legendae sunt in aliqua lingua communissima. At nulla lingua vulgaris est communissima, sed tantum Latina. Ergo Scripturae publice legendae sunt in nulla lingua vulgari, sed tantum in Latina. Maior probatur, quia nisi sic legantur, non possit vnitatem Ecclesiae conseruari. Ratio: quia tolleretur communicatio. Nempe quia primo Ecclesias nemo frequentaret, nisi in sua patria: secundo, non possent fieri vlla generalia Concilia, cum non omnes Patres habeant donum linguarum. Probat rursum ab experientia: Nam Apostoli omnia fere Graece scripserunt, quod esset lingua Graeca communissima, teste Cicerone pro Archia, post autem, quia, crescente imperio Romano, ea lingua desit in Occidente, coepitque Latina esse communis, saltem apud eruditos in tota Italia, Gallia, Hispania, Africa, aliisque regionibus, tum Scripturae translatae sunt in linguam Latinam.

II. Respondeo: & dico, primum, vsus Scripturarum in hac tota controuersia intelligi eum qui in singulis coetibus Ecclesiasticis ad plebem docendam vigere debet. Secundo, distinguo linguam communissimam, ut intelligatur, vel vna apud omnes Christianos, vbi que terrarum, vel pro variis locis varia, nimirum, ut ad hunc vsus eligantur ex linguae, quas experientia docebit longissime patere. Tertio, communem linguam pono appellari eam, quae non à paucis quibusdam magno studio atque in scholis discutitur, sed eam quae vulgo intelligitur ab iis, quorum tamen varia sunt idiomata.

III. His ita constitutis, si linguam communissimam Bellarminus intelligit secundo modo, negatur minor. Falsum est enim nullam linguam vulgarem esse communissimam. Nam & olim linguae Graeca & Latina, erant communissimae, illa per totum Orientem, haec per totum Occidentem, quae tamen suis locis erant vulgares, illa in Graecia, haec in Latio. Et deinceps Germanica, Polonica, Italica, Hispanica latissime patent. Dalmatica vtuntur Moscouitae, Bohemi, Croati, & Sclauones, teste Ioanne Babro Episcopo Viennensi libello de Moscouitarum Religione. Boderianus praefatione in Nouum Testamentum Syriacum ad Regem Franciae, Arabicam dicit solum diffundi per totam Africam, demptis Nubianis, totamque fere Asiam, à maris nostri litoribus per Antipodas vsque ad plagam illam, quae est in parte Occidentali nostri Hemisphaerii: atque in Europa, Graeciam, Macedoniam, Thraciam, Daciam, Zagygges, Seruam, & Bosniam: ut nulla sit hodie lingua, nec vsquam olim fuerit, quae in tot orbis partibus locum habuerit. Nostra Francica communicat se non tantum omnibus prouincijs pertinentibus ad Regnum Galliae amplissimum, sed multis etiam extra eam diuisionem regionibus, Sabaudiae, Burgundiae, Lotharingiae, non exiguae parti agri Bernensis: Vallonibus: sic enim hodie populos quosdam vocant in Belgio: sed & infulis quibusdam ex Anglicana ditione.

IV. Deinde falsum est linguam Latinam esse communissimam. Est enim incognita in Graecia vix pauculis doctioribus exceptis, quos tamen ipsos oportuit in Italiam nauigare eam ob causam. De Asia non est, puto, necesse admonere. Est tamen tum in Graecia, tum in Asia Christianorum numerus infinitus: non satis quidem Orthodoxorum, fereor, sed Christianorum tamen, ob eamque rem non negligendorum. In Occidente, cum nullibi locorum iam pridem sit vulgaris, tum nusquam communis est. Regnat enim in scholis duntaxat inter paucissimos eruditos, quorum vix ex toto orbe numerum colligas tantum, ut aequare possis iis quos vnica complectitur è vulgaribus, vel minime omnium celebris. His autem tam paucis animabus quis credat Euangelium communicandum solis?

V. Quod si priori modo linguam communissimam Bellarminus intelligat, nego etiam maiorem. Quia si id consultius esset Ecclesiae, ergo aliquando factum esset. Nunquam autem factum, ut vna communissima lingua apud omnes Christianos Scriptura legeretur: sed vel variis, ut Hebraica Graeca, & Latina, cum longe lateque promulgari debuit Euangelium; vel ante id tempus vnica tantum, eaque vulgari, nempe Hebraica, tum cum sola Iudaea pertinebat ad Ecclesiam.

VI. In probationibus; primo falsum est, non posse conseruari vnitatem Ecclesiae, linguis variis locus detur. Quid enim, nunquamne conseruauerunt Ecclesiae Graeca & Latina? Imo diutissime. Neque vnquam scissae sunt ob idiomatis diuersitatem, sed ob rerum discrepantiam: maxime autem ob E-

piscopi Romani Tyrannidem, quae illis omnem spem reconciliationis abscedit. Quinetiam Irenaeus lib. 3. c. 4. *Hanc fidem* (inquit) *qui sine literis crederunt, quantum ad sermonem nostrum barbari sunt: quantum autem ad sententiam, perquam sapientissimi sunt, & placent Deo, conuersantes in omni iustitia, & castitate, & sapientia. Quibus si aliquis annunciauerit ea quae ab haereticis adiuuenta sunt proprio sermone eorum colloquens, statim concludentes aures longius fugient.* Haec Irenaeus: vnde constat Barbaros illos, etsi sua lingua didicissent, docerent etiam mysteria fidei, tamen separatos fuisse ab haereticis: vnus ergo Catholicis. Quis igitur asserat linguas vulgares officere vnitati Ecclesiae?

VII. Et sane nihil est in linguarum vsu vario maioris momenti quod attinet ad Scripturae lectionem, quam quod ad conciones. Quare enim, quae ratio efficere possit, ut, cum conciones quotidie habeantur in Hispania Hispanice, in Gallia Gallice, in Italia Italice, in Germania Germanice, non scandatur eorum populorum vnitatem: & tamen scandatur, si totidem linguis è pulpito recitetur Scripturarum contextus? Deinde in variis linguis, quod periculum maius esse potest, quam in variis ritibus? Nam variis ritibus variis locis obseruari, nemo negat, nemo clamare esse incommodum. Apud Papistas alia est Liturgia siue Missa Mediolanensis, quam Ambrosianam vocant, alia Gregoriana: & multis alijs in rebus singulae diocesces suam habent nescio qui de sua festa, suos sanctos. Infinitum sit omnia persequi.

VIII. Secundo, ex linguae diuersitate, tolli omnem Ecclesiae communicationem: & extra rem, & falsum est. Extra rem, quia Ecclesiarum communicatio consistit in publica lectione Scripturae, sed tantum singularum plebium instructio. Et cum haec controuersia agitur, tum quaeritur, non quae ratio optima iniri possit, qua omnes totius orbis Ecclesiae mutuo suas res, sua negotia communicent, sed quid singulis singulorum locorum Ecclesijs docendis sit consultius. Nec potest vtrumque hoc caput vna eademque ratione expediti: eodem modo communicari res Gallicae, Graecis populis, & tum Galli, tum Graeci doceri. Quae igitur sunt adeo natura distincta, imo vero separata, ea confundi non debent.

IX. Est tamen falsum: quia aliae sunt eius communicationis rationes, quas non tollit Scripturarum lectio vernacula. Sic, quanquam Graeci Graece Scripturas legere, non Latine, res tamen suas communicabant Italis & Gallis, qui easdem Latine legebant, non Graece. Habemus enim adhuc literas, exempli gratia, Basilii ad Italos & Gallos. Et Lugdunensis Viennensisque Ecclesiae, ad Orientales. Nimirum, quia Ecclesiarum communicatio non per ipsam plebem, sed fit per viros praecipuos, quibus linguae sunt cognitae.

X. At nemo (inquit Bellarminus) frequenter ab Ecclesijs, nisi in sua patria. Quid tum, inquam? Neque enim in eo sita est Ecclesiarum communicatio, ut dixi. Et iniquum est, si quis statuatur, ut propter Latinos Latine legantur Scripturae in Graecia: non minus sane, quam si propter Germanicos Germanice, aut Gallos Gallice. Est, inquam, iniquum propter paucos peregrinos, vniuersos vnus prouincia, vnus regni, imo multarum prouinciarum, multorum regnorum fraudare intelligentia Sacrae Scripturae. Et libenter quaeram à Papistis, vtrum propter eos Alexandrinae Ecclesiae legatos, quorum fabulam (est enim vere fabula, ut docet Georgius Doula in Itinerario) tanta pompa Baronius insertam voluit annalium suorum tomo sexto, Romae immutata sit consuetudo legendi Scripturam Latine, accommodataque ad eorum legatorum captum. Idem de Ruthenis quaero, quos idem tomo septimo narrat Romam venisse anno proxime elapsi seculi nonagesimo quinto. Idem denique de Persis, quos rumor est aduenisse anno huius seculi secundo, vel tertio. Nam si non perit, imo potius, si redintegrata est horum omnium vnio cum Episcopo Romano (quod tamen ii tantum credunt qui lolio videntur) qua fronte nobis ille nunc obiciet, linguarum varietatem Ecclesijs dirimendis vtilem?

XI. Quanquam miror hoc argumento aliquem vti è grege Papistarum. Enimvero, quae causa erit, ut nemo siue doctus, siue imperitus frequenter coetus Ecclesiasticos nisi in Patria? An quia non intelliget ea quae legentur? At qui ipsorum Papistarum praxis contra est. Nam apud eos Ecclesiae infiniti frequentant, quibus tam nota est Latina lingua, quam Armenica, aut si quae est magis Barbara.

XII. Concilia, coetus sunt extraordinarii, quibus non debent ordinari accommodari. Quid n. ineptius, quam ut, quia seculis tam sexdecim elapsis coacta sunt octodecim tantum generalia (ut omnia comprehendamus, quae ipsi Papistae appellant, quanquam ex iis multa sunt vere metrica) atque ex toto orbe nouem tantum locis, ideo sint omnium annorum, omniumque locorum fideles adigendi ad vsus linguae incognitae? Dicam explicatius. Quae haec eorum insania est, qui, quia in Graecia, aut Italia, aut Gallia, aut Germania, celebrantur Synodi, ideo velint in Scotia, in Anglia, in Hispania, vbi nunquam vlt fuerunt (nam de vniuersalibus sermo est) non nisi Latine Scriptura legatur? Et in Gallia, quia anno millesimo ducentesimo quadragesimo quinto, vna & altera annos postea triginta Lugduni, & tertia Vienna annis rursus quadraginta serius; ideo ab initio Ecclesiae, ad finem vsque mundi, nec iis tantum locis, sed vbi que locorum, vnquam contendat peregrino idiomate libros sanctos plebi non tam communicandos, quàm occultandos?

XIII. Ad haec, nego vsus linguarum singulis regionibus cognitarum impediri, Conciliorum congregationem. Nam Niceno Concilio, omnium Conciliorum primo, & celeberrimo, adfuerunt non tantum Latini, Hosius, Vitus & Vincentius, sed etiam Graeci, magno numero: ac praeter eos, teste Eusebio de Vita Constantini lib. 3. c. 7. Phoenices, Arabes, Palaestini, Aegyptii, Persae & Scythae; qui omnes erant extra orbem Latinum. Non differtur autem Bellarminus, saltem tribus linguis lectas fuisse olim Scripturas. Multo recentius Concilium Florentinum, non constitit è solis Latinis: Nam Graeci eodem accesserunt; editaque sunt eius acta vtraque lingua. Quis autem nescit neque Graecos Latine, neque Latinos Graece facta sua peragere? Non est igitur verum, diuersitatem linguarum in legenda publice Scriptura, obfatae quominus Concilia cogantur.

XIV. Atqui non omnes Patres habent donum linguarum. Est illud, inquam, verum: Sed deligendi sunt qui habeant. Quid enim? an omnes in Patre Episcopi Latine sciunt; omnes Abbates, omnes denique quorum ius est sedere in Concilio? Non sciunt, profecto non sciunt: Nam eorum quomodolibet sum ex nostra vicinia nominare. Deligendi, inquam, sunt maxime idonei, qui eo mittantur. Deinde videndum est interpretibus. Sic in Concilio Ephesino notatur

notat in actis, literas Celestini Latine scriptas, versas fuisse Græce, vt legerentur.

XV. Translatas Scripturas fuisse in linguam Latinam, cum desineret Græca esse communis, inconsiderate Bellarminus dixit: Nam in magna Occidentis parte, Græca nunquam fuit communis: sed tantum Massilia, vicinisque nostris prouinciis: Latina autem nunquam in Oriente, raro etiam apud Græcos. Neque vnquam non latius patuit illa, quam hæc. Sciunt autem omnes Latinam versionem, non excessisse fines Occidentis. Itaque falsum est, in eum finem factam esse, vt succederet Græcæ: sed quia oportuit Latinos Latine audire Deum loquentem, æque ac Græcos Græce.

C A P. XI.

An singulis ætatibus mutanda translationes.

I. Si oporteret lingua vulgari Scripturas Sacras publice legere, oporteret etiam singulis ætatibus mutare translationes. Nam linguæ vulgares singulis seculis magna ex parte mutantur, vt Horatius in arte Poetica, & experientia ipsa docet. Tot vero translationum mutationes, non sine grauissimo periculo, & incommodo fierent. Nam non semper inueniuntur idonei interpretes: atque ita multi errores committerentur, qui non possent postea facile tolli, cum neque Pontifices, neque Concilia de tot linguis iudicare possint. Sic Bellarminus.

II. Ledeſima vchementius. Nam & quod ille de singulis ætatibus dixit, aut seculis, contrahit ad paucos annos: solent enim (inquit) linguæ singulis viginti annis aliqua ex parte immutari, vt quinq; sex, vel octo vocabula, aut phrasæ in quavis innoentur. Præterea varietates linguarum colligit. Diuersa enim regna non solum idiomate non conueniunt, sed etiam eiusdem regni singulæ fere prouinciæ, aliquando sic differunt, vt vel parum, vel ne verbum quidem intelligant aliarum. Eiusdem etiam prouinciæ ciuitates, ac verò etiam pagi, ita inter se distant, vt ciues difficile rusticos intelligere valeant, rusticique ipsos ciues. Tum mutatae versionis iuxta idiomatum alterationum periculum hoc esse dicit, ne obrepat obliuio fidei antiquæ, ac eius memoria penitus deleatur: omnes etiam Traditiones Apostolicæ pereant, nec probati vilo modo possint.

III. Respondeo, falso asseri omnes linguas vulgares mutari singulis seculis: saltem sic, vt incognitæ euadant. Nam mutatiunculas quinq; aut sex vocum, phrasiumue eo tantum credo Ledeſimam nominasse, vt risum moueret. Quid tum n. si arbor, & rumos antiq; uidixerunt Latini? aut vt aliquam rem, & frangere gutturem? An propterea ea non intelliguntur ab is qui postea dixerunt, arbor & tumor, & vt re aliqua, & frangere guttur? An vero a Cicerone frustra lectum dicam Plautum, quia non eadem phrasæ occurrunt in Terentio? Imo vero scimus Cyprianum de more habuisse, vt Terullianum magistrum appellaret, etsi immensum sit inter vtrumque sermone discrimen. Sed, vt dixi, hæc minutula Prætor curare non solet.

IV. Totum ergo potius attendendum est linguæ corpus, & vti dicam, πρὸς τὴν φύσιν. Hoc ego tam facile mutari quam aduersarij volunt, prorsus nego: contraque doceo ab ipsa experientia, quam mihi nominabant tantum, non etiam exemplis illustrabant Bellarminus, & Ledeſima. Nam quod Latini sermonis in Italicum & Hispanicum, addo etiam Gallicum, mutationem subindican, frustra est. Non enim accidit singulis seculis, quod illis oportebat probare, sed multis, quod mihi sufficit.

V. Porro lingua Hebraica duravit ab initio mundi, vbi Adamus videmus & Sethos, & Camos, & Abeles, & reliquæ s; Hebraica analogia nominatos, saltem ad captiuitatem vsque Babylonicam, per annos ter mille quadringentos, atque eo amplius. Hæcine vero sunt singula Bellarmini secula? Quid Græcam dico? Certe ab Homerico seculo ad Christum numerantur anni circiter mille: & tamen ne iſſe quidem Græcorum primus fuit: nam priores nominantur Linus, Philamon, Tamyras, Amphion, Orpheus, Musæus, atque alii. En tibi ergo rursus decem secula pro vno. Necdum finis linguæ Græcæ. Nam longe post Christum Athanasios, Basilios, Chrysoſtomos, Ephiphianos, Cyrillos nominis Græcæ concionatos. Possum vterius pergere. Nam habemus Ioannis Cantacuzeni scripta vix ante annos trecentos, cum Epistola Musulmani cuiusdam Græca illa quidem, sed tamen non pura, vt facile appareat scriptam ex stylo eius temporis: vnde sunt τὰ δὲ ἑσόμε καταλόβους, & ἡ γνώμη. Et fortasse huc referri queat Francisci Philelſi testimonium, qui Saxolum Pratenſem anno millesimo quadringentesimo primo, hortabatur vt Constantinopolim petat potius quam Peloponnesum, rationem addens, quia hic lingua adeo esset deprauata, vt nihil omnino saperet prisce illius, eloquentissimæ Græcæ: Illic vero & viri essent eruditi, & culti mores, & sermo etiam nitidus. Exstat epistolarum lib. 4.

VI. Quamdiu durat lingua Latina, hinc cognosce. A Christo ad Vrben conditam supputantur anni septingenti quinquaginta, paulo plus minusue. Post Christum, primum quidem mutationis indicium Bellarminus notauit ex Radeuico ad annum millesimum centesimum septuagesimum. Sed Lipsius, vt vtinam tam pius, quam doctus, multo altius, ex miscella historia Diaconi, & Felleto: videlicet ad annum sexcentessimum, & quod excurrit. Apparet ergo rursus linguam Romanam perseuerasse vltra annos mille, vt etiam de nostro numero liberaliter decidamus.

VII. Lingua Italica eodem argumento, conficitur iam durare annos mille, diserte apud Lipsium Germanicam nonnulli antiquissimam esse volunt, nec mutatam: illi viderint. Certe Valaffridus Strabo de rebus Ecclesiasticis c. 6. aliquot dictiones recitat, quas audio etiam nū in vsu esse. Mortuū dicit an. Christi octingentesimo quadragesimonono. Anglica, vt apparet ex Matthæo Paris in Guillelmo Conquestore, eadem erat ante annū millesimū. Habemus verò etiam nos scriptas Philippi Pulcri regis, cuius initium à Gagnino refertur ad annum millesimum ducentessimum octogessimum sextum, constitutiones, lingua Francica, qua nunc vtimur, tantum paulo elegantiori. Itaque poterat vt libris sacris translatis, iam annos, Italia mille, Germania saltem octingentos, Anglia sexcentos, Gallia quadringentos: si illis contigissent Hieronymi, vt Dalmatis qui sua versione vtuntur iam annos mille ducentos,

ſi Sixto credimus. Atque ita apparet merum esse μὴ ἔχειν ὅτι quæ aduersarij de singulis ætatibus obiiciant.

VIII. Sed mutantur tamen linguæ aliquando, negarique non potest, in nouandas esse tandem versiones, itaque respondeo pro absurdo id obiici, quod est necessarium, valde abhorreere à vniuersis iudicibus. Esse enim potius omnia conquirenda adiuuenta, vt illud, quicquid esse potest vel incommodi, vel tanquam incommodi, superetur, & vtilitas publica non negligatur: quæ hic omnium maxima est, quandoquidem aucter it vix potest, aut omnino non potest pietas in tuto constitui: teste experientia. Nam defosso tanto thesauro scientiæ, quis negat immanes illas igno anti tenebras mundum occupasse, & quibus vix pauci emergunt, multi ne volunt quidem.

IX. Ridiculus Ledeſima, nobis regna, prouincias, ciuitates, pagos denique singulos sic enumerat, quasi ille solus in mundo vixisset, nos nunc tandem celo delapsi nec audiuisſimus, nec vidisſemus quicquam: nec sciremus quid idiomata eiusdem prouinciæ differant à linguis Barbaris: tantoque spatio distare putemus Ionicam dialectum ab Attica, quando Arabicum sermonem à Gallico: aut Francicum ab Occitano, quanto Iaponicum ab Hispano. Nugæ: nec sibi tantum arrogare debent Lololiteca pecora, vt omnes possint διαρίσιν ἔχειν. Anglis & Scotis sufficit vna eademque translatio: Omnibus Gallis, vna: omnibus Germanis vna: omnibus Hispanis vna: omnibus Italis vna: si modo Italos & Hispanos tanto beneficio non priuarent Inquisitorij carnifices. Quemadmodum olim omnibus Græcis vna: omnibus Latinis vna. Nec enim hodie plus differunt in Italia Neapolitani, à Lombardis, aut Genuensibus: aut in Hispania Compostellani ab Arragonsibus quam olim Iones à Dorienſibus: aut hodie in Gallia Occitani à Piſtonibus.

X. Incommoda siue pericula quæ obiiciunt, dico partim esse falsa, partim non necessaria, sed tantum contingencia. Falsum est, quod de antiquæ fidei obliuione Ledeſima protulit. Contra enim tantum abest, vt noceat conseruandæ fidei iterata Scripturæ translatio, vt contra nullum sit certius remedium eius conseruandæ perpetuandæque. Vere enim & pie Ioannes Cantacuzenus Apologia I. contra Mahometum. Οἱ Χριστιανοί, πρὸς τὸ εἶναι εἰς τὰς ἀλλοθίους συνελθόντες, ποὶ δὲ ἑσόμε εἰς τὸ οἴκον αὐτῶν ἐπιμελόμενοι ἀναγιγνώσκοντες τὰς βίβλους, καὶ ὁ πᾶσι χρὸνόν, καὶ ἡ σωτηρία αὐτῶν, καὶ ἡ ἀπελευθερία τῶν ἐσόμενων, ἡ ἰδία αὐτοῖς πατρὶς ἀλήθεια. Christiani iam in Ecclesiis congregati, iam singuli domi sua, quotidie legunt Biblia. Atque tum temporis diuturnitas, tum continua lectio, tum diligens inuestigatio, manifestat, docetque omnem veritatem. Contra vero de Mululmanis δὸν ἔμεινεν αὐτοῖς τὰς γραφὰς, ἢ ἐπιπέσει εἰς αὐτὰ, ἐὰν ἂν ἠγνοοῦσαν, ἢ ἐὰν ἂν ἔσόμενοι, ἢ ἐὰν ἂν ἐπιπέσει, ἢ ἐὰν ἂν ἐπιπέσει.

XI. Probat experientia. Nam apud Papistas cum Scriptura non exstet nisi lingua incognita, aut certe paucis cognita, effectum inde est, vt quid Christus instituerit, tradideritque, vix quisquam sciat, ideoque à prima sinceritate discessum sit. Apud nos autem restituta populo sacris libris, restituta simul est prima veritas, cognitaque doctis & indoctis, viris & mulieribus, magnis & paruis, denique clero & plebi.

XII. Iam quod attinet ad incommoda contingencia, primo considerandum dico, è duobus vtrum sit & incommodius & periculosius. Sic enim prudentes solent: vt quia vix quicquam magni inueniatur vacuum incommodis & periculis, id subeant quod minus habere comperitur & incommodi & periculi. At & incommodius est, & periculosius Scripturam aut prorsus publice non legi, aut, quod idem est, singulis seculis nouas prodire translationes.

XIII. Secundo hæc ipsa siue pericula siue incommoda nego esse tanta, quanta videntur Bellarmino. Quæ enim? Videlicet, quia non semper inueniuntur interpretes idonei. At hoc falsum. Contra enim docuit experientia. Cum ex Hebræo in Græcum transferendum fuit, præsto fuerunt Septuaginta: cum in Latinum, infiniti, & post alios Hieronymus: cum in Armenicum, Chrysoſtomus: in Chaldaicum, Ionathas: in Dalmaticum, Hieronymus: in Arabicum, Saadias: sic alias alii. Et spes est, nunquam defuturos: cum diligenter conseruata sciamus cognitionem linguarum Hebraicæ, & Græcæ & Latinæ: vulgares autem sint in vsu continuo. Itaque si notæ sunt linguæ & quibus: & rursus notæ linguæ, in quas vertenda est Scriptura, quid obitabit quominus commode verti possit?

XIV. Sed facile (inquiunt) multi errores in vertendo committerentur. Fortasse, inquam. Sed primo, non est Bibliorum etiam non carentium vitio traslatoris, fructus nullus. Nam vix poterit post hæc plus peccari, quam Græcæ & Latine factum est. Et tamen diutissime iis editionibus Ecclesia vsa est, magno cum successu. Cum prorsus nulla sit vtilitas linguæ incognitæ. Vt audacter dicam, præstare similes Græcis aut Latinis editiones terere, quam omnino nullas, aut quod idem est, incognitas.

XV. Secundo, errorum tollendorum non est nulla ratio. At non facilis, inquam. Esto, inquam: sed tamen aliqua. Sic oim Hieronymus Græcam emendauit: & Latinam Noui Testamenti, ex collatione linguarum originalium. Magno id quidem cum labore: sed successu non infelicis. Et tamen cur dicare possunt. Respondeo, Pontifices intelligi, vel in vniuersum Episcopos, vel Papisticæ, Romanos solos, ad quos Iesuitæ deferunt summum in Religione iudicium, Concilia autem vel particularia vel Oecumenica: Romanos Pontifices, concedo non posse iudicare, quorum nonnulli adeo sunt imperiti, vt ne literas quidem norint. Sed nego hoc eorum ius esse. Omnes autem Episcopi, siue Concilia, & possunt & debent editiones examinare. Concilia inquam, particularia. Nam in Oecumenicis fieri potest, vt maior pars imperita sit earum linguarum, de quibus iudicium exposcetur: videlicet in quas fit translatio. Sed quid obstat, quominus omnes Episcopi Galli iudicent de Translatione Gallica? Germani de Germanica, & sic deinceps? Nam quæ singulis prouinciis occurrunt negotia, ea terminari à particularibus Synodis vetus est Christianorum politia.

Est autem duplex: alterum humile, alterum fordidum. Illud, quod ita granditatem eloquentiae vitauit, ut tamen ab honestate non discesserit: Hoc vero liba tantum non eloquens, sed ne elegans quidem, scilicet vitium, solocismis, hinc & barbarismis deturpatur. Illo honesto, etsi humili genere, ut plurimum plus est Spiritus Sanctus: Nam & Paulus ait se imperitum esse sermone: & Hieronymus in Psalm. 98. *Tesaurum* (inquit) *sensum diuinum habemus in verbis vilissimis*. At Septuaginta interpretes, & quicumque eandem auctor fuit Latine editionis, ita verterunt Scripturas, ut vix possit eligi abiectius aliquod styli genus. Certe vtraque editio non tantum vilis est; sed etiam fordidam cum vocabulis, tum vero phrasibus barbara: ut ei non vereat nostram Gallicam longe preferre. Itaque Lizetus hoc argumento nihil concludit; quod officiat linguis vulgaribus.

XVIII. Ad quartam confirmationem, respondeo Augustini verba sic legi. *Hebraea verba non interpretata saepe inuenimus in libris, sicut Amen, Halleluia, & ratha, & ofanna, & si qua sunt alia. Quorum partim propter sanctiorem auctoritate, quamvis interpretari potuissent, seruata est antiquitas, sicut est Amen, & halleluia: partim vero in aliam linguam transferri non potuisse dicuntur.*

XIX. Primum ergo, Augustinus non loquitur de continuo stylo, sed de paucis quibusdam vocibus, quas *et notare*, inquit, *et interrogare est facilimum*: vnde fit, ut ipso vsu communes euadant & cognita. Sic enim Ecclesia, Baptisma, Eucharistia, ex Graeca lingua iam communicata sunt omnibus; nihilque habent obscuri. Quod continuo stylo accidere non potest. Neque enim, exempli gratia, apud Papistas totam orationem Dominicam Latine milies recitatam mulierculae intelligunt, ut postremam eius vocem *Amen*. Itaque non sequitur, si haec paucae voces retentae fuerunt, ut ideo totus contextus retineri debeat.

XX. Secundo, sanctiorem auctoritatem ab Augustino appellari constat, non rerum ipsarum, quae significantur, sed verborum; quae ex solenni vsu & quidem antiquo, vocabulis tum acquiruntur, tum confirmantur. Itaque non significauit, si alia vsurparentur, tum fore; ut imminuatur dignitas earum rerum, quibus illa significantur adhibentur: sed tantum eorum verborum vsu esse retentum ad eas res significandas; quae eorum verborum esset eximia quaedam auctoritas. Vnde sequitur, reliqua, quorum nulla est auctoritas, sed tantum promiscuus vsus, non esse similiter retinenda, sed libere immutanda.

CAP. XIII.

An Versiones Scripturam obscurant.

I. Franciscus Cordubensis annotationum Catholicarum art. 1. c. 10. *Seruarij* (inquit) *diuinam Scripturam doctorumque commentaria transferunt in vulgare linguam, male merito de fidei doctrina sunt. Nam fidei mysteria, clarius in lingua Graeca quam in Latina, & in Latina quam in Germanica, vel in alia lingua vulgari exponuntur. Scriptura enim quanto ex primitiua lingua in alias plures transfertur, tanto obscurior redditur, tantoque maiores difficultates circa eam insurgunt.* Argumentationis vis haec est. Quicumque Scripturam Sanctam obscuriorem reddunt, male merentur de fidei doctrina. At quicumque Scripturam Sanctam transferunt in vulgares linguas, illi eandem obscuriorem reddunt. Ergo iidem male merentur de fidei doctrina.

II. Probat assumptio, primo auctoritate Hieronymi in praefatione in Chronicon Eusebij asserentis difficile esse alienas linguas insequentem, non alicubi impingere: & Psalmos, Canticum Deuteronomij, ac Esaiam, librosque Salomonis & Iob, cum Graece leguntur, aliud sonare, cum Latine, prorsus inhære. Secundo, quia nullibi quam in Germania, & nunquam plures quam nostro seculo, circa fidei dogmata controuersae fuerunt. Tertio, (quæ ratio est Liceti) Augustinus, ut omnis Latina translationis ambiguitas ex plodi possit, monebat duarum priorum linguarum, è quibus translatio Latina erat facta, notionem habendam. Ergo facta translatione in vulgarem Gallicam necessarium esset linguam Latinam nosse, alioquin eam qui legent, innumeris se difficultatibus implicitos comperient.

III. Respondeo, comparari translationes, vel omnes cum textu archetypo; ut non tantum Graeca, sed etiam Latina, & Gallica, & Syriaca & reliquæ sint obscuriores Hebraica editione Veteris & Graeca Noui Testamenti: Vel ipsas etiam inter se; ut, exempli gratia, Graeca sit obscurior Hebraica, tum Latina rursus Graeca: Et denique Gallica Latina: Et sic in infinitum. Vtrique modo negatur minor.

IV. Nam etsi nonnulla sint in versionibus, quæ sunt obscuriora: ut si quæ minus apte explicantur aut vocabulis magis ambiguus, tamen non est propterea tota versio obscurior ipso textu. Nimirum quia cum duplex sit obscuritas, altera rerum, signorum altera: in textu Hebraeo vtraque regnat; quia signa sunt incognita: his autem obscuris non possunt res fieri perspicuae. Itaque Paulus asserit eum qui loquitur lingua incognita, prioris ad Corinthios decimo quarto, à nemine audiri: quidque ille dicat idiotam nescire: propterea iubet aut tacere, aut adhibere interpretem. Quod si efficit interpret, ut intelligantur ea quæ prorsus ignota erant, tum sane non est necesse interpretando fieri aliquid obscurius. Quamquam argumentis non est opus. Nam quis credat libros Moysi, si Athenis aut Romæ lecti olim fuissent Hebraice, minus futuros fuisse obscuros, quam Graece aut Latine?

V. Atque adeo, cur ipsi Papistæ vtantur versione Psalmorum, Iobi & Prouerborum, quæ non est ex Hebraeo, sed ex Graeco? Et ante Hieronymum tota Biblia, non aliter Latine existabant, quam ex editione Septuaginta? Dicant nobis ingenuè aduersarij, an censeant tum in Ecclesia Latina obscuriorem fuisse eam versionem editione Hebraica aut Latina. Imo vero an censeant eius Latinae versionis esse male meritos de Ecclesia, de doctrina fidei. Certe Augustinus gratulatur Hieronymo. Quid Apostolos dicam, & Apostolicos viros, qui (si Bellarmino credimus & reliquis) Euangelium Matthæi ex Hebraeo, Marci autem è Latino verterunt in linguam Graecam?

VI. Iam ad probationes assumptionis facili responsio. In prima, Hieronymus negat facile esse interpretem non alicubi impingere: at non ait, aut nullo modo caueri posse; aut, si caueri non possit, perpetuo fieri, siue per totum contextum; sed tantum alicubi. Non sequitur vero, ut si alicubi impigerit,

Tom. I.

ideo totum opus reddiderit obscurius ipso primo contextu. Praestat autem Biblia haberi in Ecclesia quibusdam locis obscuriora, quam omnino nulla. Verè enim tum nulla habentur; quando non habentur nisi lingua incognita: Rursus Hieronymus negat libros sacros carmine scriptos; cum veruntur, in alias linguas, sapere potui: quod ut verissimum est; ita nihil ad nostrum institutum.

VII. Secunda confirmatio primum est falsa: quia in Germania toto decimo sexto seculo hæ duntaxat hærefes grassatæ sunt; Papistarum, Vbiqvariorum, Anabaptistarum, Schuene-Feldianorum. Quantumlibet Staphylus Lindanus, Prateolus, impudenter audaces infinitas alias numerant; non quæ veræ essent; sed quas ipsi comminiscerantur, totidem fictis nominibus; quot se viri magni opposuerunt hæresibus Papisticis; Lutherus Melancthon, Bucerus, Zuinglius, Caluinus, Beza, Oecolampadius, reliqui. At olim vno eodemque seculo, cum aut sola; aut certe omnium maxime vigeant editiones Graeca & Latina, numerabantur multo plures, Notianorum, Donatistarum, Manichæorum, Arianorum, Pelagianorum, Nestorianorum, Anthropomorphitarum, Eurychianorum, Origenitarum, Meletianorum; atque aliorum, qui omnes vel perseuerarunt, vel emerferunt seculo quato.

VIII. Deinde, quæ in Germania grassantur hærefes; natæ non sunt vulgariibus versionibus; sed ex peruerfa interpretatione Scripture, siue ea Hebraice legatur, siue Graece, siue Latine. Nam quibus locis abutuntur hæretici, in his illis non tam verba mutant, quam sensum corrumpunt. Sic Vbiqvarios refutans Bellarminus, aut Gregorius de Valentia, nunquam obiiciunt malam versionem, sed tantum peruersam interpretationem. Soli sunt Papistæ, quibus hoc crimen obiicitur; propter Latinam editionem, quam illi volunt non esse authenticam, cum scateat mendis; & qualem non leuissimis. Sic probant frequentes adorationem Sanctorum ex Psalm. 199. *Mibi autem nimis honorificati sunt amici tui, Deus, nimis confortatus est principatus eorum: quæ verba sunt pessima fide pro alijs Hebraeis supposita.*

IX. Tertæ confirmationis difficultas non est magni momenti. Primo, non est verum tres linguas esse necessarias. Nam id tum accidit duntaxat, cum versiones sunt ex alijs versionibus; non autem ex ipso fonte, ut Papistæ, qui Gallice Biblia ediderunt reddita versione Latine; si volunt hanc ipsam suam editionem diligentius examinare, eos necesse est & Latine scire, & Graece & Hebraice. Sed nos qui ex ipsis fontibus nostram hausimus editionem, carere possumus lingua Latina, contenti Hebraice propter Vetus; Graeca propter Nouum Testamentum.

X. Deinde, nego hoc esse incommodum; sed necessarium, longe autem distat vtrumque. Et quemadmodum non concludere Augustinus, suppressam Latinam editionem, quia dæ insuper linguæ erant necessariae: sic ne nos quidem vulgares editiones improbare debemus, similem ob causam. Nec sequitur tamen; omnes omnino Christianos debere Hebraice, Graece, & Latine doctos esse. Non certe, inquam, magis hodie, quam olim Augustini tempore.

CAP. XIV.

An ex Versionibus oriuntur Schismata.

I. Lizetus & Ledesma argumentantur à Schismatum periculo. Contendit enim Lizetus ex vernacula versione, schismatis in Ecclesia Latina euidentis & summo opere auerendum periculum imminuere. Charitatis vnionem inter fideles bona ex parte perituram Ledesma.

II. Probat primo, quia linguæ similitudo beneuolentiam conciliat, & est magnum amoris vinculum: ut perspicue liquet inter homines eiusdem patriæ. Secundo, ex historia Babel, & confusione linguarum. Tertio, quia adueniens Christus nullo post ascensionem parateo, ad instar prioris seculi, in primitiua Ecclesia vnuerfitatem fidelium vnus labij esse voluerit: ut quorum erat cor vnum & anima vna, vna esset & lingua, nec posset impedire intellectum eorum aliqua diuersitas verborum, teste Cypriano in sermone de Spiritu Sancto. Propterea Sophonias ita praedixerat ca. 3. *Tunc redam populus labium electum, ut innocens omnes nomen Domini*: quod in hunc sensum Hieronymus explicat. Apostolus etiam ad Romanos 15. vt vnanimis vno ore honorificetis Deum. Quarto, Graeci aliarumque exterarum nationum populi, hac vtentes idiomatum diuersitate in diuinis monumentis regis diuina faciendæ, ab Ecclesia Romana facile scissi fuerunt. Quinto, variarum linguarum proprietates, variare & scindere in sensu & intellectu Euangelicam traditionem possent. Sexto, non modo Ecclesiae Latinae vinculum laxari, verum & nomen ipsum funditus tolli videretur: quandoquidem complures particulares Ecclesiae vna Latina Ecclesia vocentur, quod omnes sub Romana Ecclesia eodem Latino sermone vtantur.

III. Sed hic metus omnino superuacaneus est: aliòquin Schismatum in Deum ipsum referenda esset causa, qui in Ecclesiam Christianam ab ipso initio contulerit donum linguarum: quod quis neget esse blasphemum? Deinde multos seculis Ecclesiae per totum orbem variæ variis linguis vtentes coniunctissima fuerunt: nempe Hebraea, Graeca, & Latina: addo Chaldaeam, & Syram. Et quidem adeo coniunctæ, ut sese eiusdem corporis membra censerent esse. Sic enim Graeci ad Latinos scribebant apud Theodoretum, *καὶ οὗτοι οἱ οὐκ ἐστὶν ἄλλοι ἀλλ' ἐκαστὸν τῶν κοινῶν, ὡς ἐκαστὸν τῶν κοινῶν*: *conuocatis nos tanquam propriis membra*: historia lib. 5. cap. 9. Et sane Ecclesiarum concordia non in vocibus consistit, sed in sensu, qui dum omnibus linguis idem seruetur; tum nullum est Schismatis periculum. Sic Irenæus lib. 3. c. 4. *Hanc fidem, qui sine litoris crediderunt, quantum ad sermonem nostrum barbari sunt: quantum autem ad sententiam & consuetudinem & conversationem propter fidem, per quam sapientissimi sunt, & placent Deo.* Viden' Irenæum diligenter distinguere sermonem à sententia? Et in sermone solo barbariem constitueret; id est, separationis indicium.

IV. Sic redintegrata Macedonianorum cum Catholicis coniunctionem, non in eo statuit Liberius quod omnes Latine loquerentur, sed quod eadem sentirent. Verba sunt apud Socratem lib. 4. cap. 12. *non videretur illis* (inquit); *quæ hæc τὸς ἑαυτῶν, ὡς τὸς ὁμογενεῖς, ὀψιστῆσθαι nobis pacis & concordiae*

SS

cor dicit

cordis gaudium attulerunt litera vestra, ὅτι τὸ ἰδίον τὸ ἴδιον ἡμεῖς καὶ οἱ ἄλλοι... Quod vestram sententiam, vestraque opiniones cum sententia tum mea exiguitatis, tum aliorum qui in Italia sunt, & ad Orientem consentire & convenire confirmarunt demon-

V. Et ne vetera diligentius colligam, satis nota; hodie Scoti, Angli, Belgæ, Helvetij, Rhæti, Galli, suis vtuntur linguis singulis. Et tamen omnibus optime convenit per eas regiones Ecclesis reformatis. Nimirum quia apud omnes idem omnino sensus est de fide, eadem articulorum intelligentia.

VI. Nec verè Ledesima dixit conciliari benevolentiam à linguæ similitudine: etsi non diffitear, non nihil esse in ea momenti. Sed id adeo exiguum esse docet experientia, vt nisi alia multa concurrant, omnino frustra sit, cum in Republica, tum in Ecclesia. Nam in Republica, quam frequentissimi sunt ἐμφύλιοι πόλεμοι, quam creberrimæ domesticæ seditiones? Græcorum inter se vt Atheniensium, Lacedæmoniorum, Thebanorum, atque aliorum: Romanoium tum intra eiusdem vrbis mœnia, tum per vniuersum orbem: In Ecclesia vero, nemo est qui nesciat in multis Africæ locis duplices fuisse Episcopos, Catholicum vnum, alterum Donatistam: Constantinopoli varios cœtus, imò contrarios cœtus. Quod si verum sit, & cum adest linguæ eiusdem communitio, non deesse discidia, & cum abest, adest tamen pacem: quis iam in ea magnam esse monumentum dicat?

VII. Historia confusionis Babelicæ non est exemplum satis appositum: Accidit enim illa non ex diuersitate linguarum, sed ex ignoracione: itaque aptius esset ad probandum schismata oriri ex vsu linguæ incognitæ in Ecclesia. Nam, quemadmodum discesserunt huc illuc ædificatores turris, quum cœperunt alij alijs esse Barbari, ita posset facile plebs secedere à Clero, quem non audit nisi Barbare loquentem. Adde, Ecclesias cum communicant inter se, non magis vt lingua incognita, quam quum suas plebes docent. Nec nos, si plebi restituimus Scripturas Sacras verbas in suam linguam, ideo aut Latinam aut Græcam linguam abolemus. Imo vtunque facimus; Et has conseruatas volumus, tanquam vtilissimum instrumentum comunicandi cum exteris Ecclesijs; & vulgares in vsum producimus, vt necessarium medium plebi instruendæ. Isti autem adeo attenti sunt, imò vero non sunt, sed esse potius fingunt conseruandis illis linguis, & per eas communitio exterarum Ecclesiarum, vt ablegato vsu vulgariarum suarum, plebium instructionem negligant.

VIII. Falsum & illud est, Christum voluisse in primitiua Ecclesia vniuersitatem fidelium esse vnius labij; hoc est, vnius linguæ: alioqui concessisset donum vnius linguæ: non donum linguarum, quo accepto statim concionati sunt Apostoli idioma vulgari singularum gentium; Vnde astantiū admiratio, Quomodo nos audimus eos sua quisque lingua in qua nati sumus? Nam re vera, cœperunt loqui ἑτέραις γλώσσαις alijs linguis, prout Spiritus illis dabat eloqui.

IX. Cyprianus, siue quis alius est autor eius sermonis de Spiritu Sancto: totum hoc peruertit miraculum: ita enim interpretatur, vt intelligat, non ipsos quidem Apostolos varijs linguis esse loquutos, puta Parthis Parthice, Medis Medice, Iudæis Iudaice, sed omnibus vnica, videlicet sua illa, cui pridem assueuerat: effecisse autem Spiritum Sanctum, vt eam vnam quicumque auribus exciperent, putarent esse suam quisque: atque eatenus, vnius fuisse labij vniuersitatem fidelium, vt ne posset impedire intelligentiam credentium aliqua diuersitas verborum.

X. At is fœde fallitur. Re vera enim donum linguarum eiusmodi erat, vt ipsi Apostoli nosset omnes linguas, & verè omnibus linguis loquerentur, ἡρξάσθαι (inquit Lucas) λαλεῖν ἑτέραις γλώσσαις. At τὸ λαλεῖν nullo modo id significat, quod fit in auditoribus, sed quod faciunt ij ipsi qui dicuntur loqui. Sed & Paulus prioris ad Corinthios decimo quarto, significat aliquos ita linguis esse loquutos, vt à plebe non intelligerentur, eosque iubet adhibere interpretem. Ipse etiam gloriatur se pluribus linguis loqui, quam Corinthios. Denique ex vi huius doni scripserunt Apostoli Græce. Nec vllus est tam audax qui asserat Nouum Testamentum scriptum esse Iudaice, à nobis autem legi Græce. Quanto igitur melius Augustinus sermone nono de Verbis Apostoli? Signum in illis procedebat vnitatis: loquebatur enim tunc vnus homo omnibus linguis: quia locutura erat vnitatis Ecclesia in omnibus linguis: Expanerunt qui audiebant. Nouerant enim homines idiotas fuisse, vnius tantum

lingua: & mirabantur ac stupebant, quod vnus lingua homines, vel vt multarum duarum, linguis omnium gentium loquerentur.

XI. Sed, quid tum, si hæc tam vera sunt, quam euicimus esse falsam? Nihil sane Lizetus promouet. Nam, si erant tum fideles vnius omnes labij, ea lingua, quæcunque erat, ab omnibus intelligebatur, etiam laicis. At earum linguarum vsus, quem impugnamus, eiusmodi est, vt sensus percipi non possit à plebe. Certè si nobis id miraculum Papistæ restituerent, vt omnes intelligerent, quæ illi Latine pronunciant, nunquam essemus importuni. Cæterum, ea fidelium vnitatis non procedebat inde, quod vnica lingua Apostoli vtentur, si tamen vtentur: sed quod eius sententiam omnes perciperent: quod hodie cum non fiat, non potest etiam vnius linguæ vsus, vt tunc esse vnitati conseruandæ.

XII. Sophonias nihil eiusmodi prophetauit. Significat enim tantum fore, vt omnium gentium lingua inuocetur Deus. Testis Hieronymus in eum locum. Vt vnusquisque errore deposito ad antiquum confessionis Dominum eloquium reuertatur, & in nomine Iesu omne genu flectatur cœlestium, terrestrium, & infernorum: & omnis lingua confiteatur Dominum Iesum in gloria Dei Patris. Non sensit ergo Hieronymus vnam certam futuram esse linguam: quod crassissimum erat Iudæorum commentum, ex hoc loco colligentium, eodem teste, temporibus Messicæ, futurum vt omnes Hebraice loquerentur: sed omnes potius linguas laudaturas Dominum: proinde labium purum appellari non propter ipsam vocem, aut sonum, qui omnibus sit idem; sed propter vocis & soni sententiam omnibus eandem.

XIII. Pauli decimo quinto ad Romanos verba hæc sunt, Deum patientia & consolationis det vobis, vt eodem animo inter vos affecti sitis secundum Christum Iesum: vt concorditer vno ore glorificetis Deum. Hæc quid ad vnius linguæ vsum in omnibus Ecclesijs? Primum satis apparet Paulum de sensu magis loqui quàm de vocibus: Nam precatur vt det illis Deum τὸ αὐτὸ φωνῆν, quod faciunt etiam qui varijs idioma loquuntur. Sic vnum idemque sentiebant Græci confitentes τὸ ἑμῶν, & Latini exprimentes suum Consubstantiale, quanuis vocabulorum sonus valde sit diuersus. Secundo hæc verba scripta sunt ad Romanos, id est, vnius Ecclesie homines; qui non tantum idem sentire debebant, sed etiam eadem lingua vti. Non sequitur autem, si omnes Romani, vtideo omnes omnium nationum homines debeant Romanè loqui. Tertio, hic etiam locus facit aduersus incognitæ linguæ vsum. Nam si præcipit Paulus Romanis, id est, vni Ecclesie, vt vno ore omnes laudent Dominum, ergo non vult, vt clerici suam habeant linguam separatam à lingua plebis, quod hodie fit apud Papistas.

XIV. Græcorum schisma non ex linguæ differentia aut ortum est, aut confirmatum: sed ortum quidem ex dogmatum discrepantiarum omnes confirmatum vero ex Romanorum superbia, clamant Græci. Nilus libro primo de primatu Papæ. Τί πῖνον ἐστὶ τὸ τῆς Ἀγίας τῆς αἰῶνος αἰῶνος, τὸ μὴ κατὰ τὴν οἰκουμενικὴν συνόδον κερῶδῶς τὸ ζήτημα: τὸ μὴ καθὼς τὸν λόγον ἐστὶν τῆς παλαιᾶς τῶν πατέρων ἐν τῆς ἰσθ' ἀπὸ τῆς ἰσθ' Ῥωμαίων διδασκαλίας ζήτημα: ἰδίον καθ' ἑαυτὸν τὸ δὲ ἄλλο ἐν μαθητῶν ματρὶ κατὰ νότον ἔχειν. Quæ igitur est dissensionis causa? Quod communi totius orbis Concilio quaestio decidatur: nec procedit solutio iuxta antiquos patrum in his rebus mores. Sed Romani volunt huius quaestions sedere doctores, alios autem, tanquam discipulis dicto audientes esse.

XV. Variari posse non nihil linguarum proprietatem, concedi potest: sed nihil est necesse, id est, eiusmodi, vt vitari non possit. Quin etiam si traditionis nomen restringatur ad articulos fidei, facillimum est ita stylym temperare, ita voces deligere, vt fides maneat integra, quod experimento iam pridem probatum est in versione Græca; Latina, Syriaca, atque alijs. Sin autem traditionum nomine alia Lizetus intelligat, quæ non sunt inter articulos, tum minus est periculum: nec possunt esse tanti, vt propterea retineatur lingua incognita.

XVI. Denique, quod de Latina Ecclesia obiicitur friuolum est. Non enim magis oportet extare aut nominari aliquam Ecclesiam Latinam, quam Germanicam aut Gallicam: cum sit hæc denominatio ab accidentibus, quæ & adesse & abesse possunt absq; rei interitu. Quid enim deterius esset, quàm cū nulla nominatur Ecclesia Syra? aut hodie Græca? Nam ne Papistæ quidem Græcos computant in Ecclesia. Nimirum habuit Lizetus præ oculis suam Ecclesie Romanæ autoritatem. At nos ideo etiam putamus deserendum vsu Romanæ linguæ, id est, incognitæ, ne eo Antichristus abutatur, quasi certo argumento suæ tyrannidis.

(o:o)